

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 70
+ Register Nr. 61 - 70
September 1986

Redacteurs { Dr. L. J. Vandewiele
Rédaction { Dr. D. A. Wittop Koning

INHOUD / SOMMAIRE

De geneeskundige aspecten van de gastronomie bij M.G. Apicius (25 v. Kr. — ?) (H. Leupe)	Blz. 1
Tweehonderd jaar digitalis (A.I. Bierman)	9
E.A. van der Burg (H.A. Bosman - Jelgersma)	13
De inventaris van de stadsapotheek te Amsterdam in 1754 (D.A. Wittop Koning)	16
De landsapotheeker (D.A. Wittop Koning)	19
Een prijscourant van de apotheek van het St.-Pietersgasthuis te Amsterdam uit 1755 (D.A. Wittop Koning)	22
Een Antwerpse taxe van medikamenten van 1668 te Hulst (L.J. Vandewiele)	25
Overzicht van het 7e lustrum van de Kring (1980 - 1985) (B. Mattelaer)	35
Vijfde Farmaceutisch Historische Dag	41
Boekbesprekingen	44
Register Bulletin Nr. 61 - 70	50

DE GENEESKUNDIGE ASPEKTEN VAN DE GASTRONOMIE BIJ M.G. APICIUS (25 v. Kr. - ?)*

H. LEUPE

1. Inleiding

Dertig jaar geleden heeft apoteker Couvreur zaliger een voordracht laten voorlezen door zijn zoon op het historisch congres der apothekers te Breda met als titel 'De apoteker en de gastronomie'.¹

Het was een prachtig overzicht van de bijdrage der apothekers aan de gastronomie. We weten allemaal uit het boek 'Geschiedenis van de farmacie in België'² dat de voeding een belangrijke rol gespeeld heeft in het verleden als geneesmiddel. Maar we kunnen dit ook verder zoeken in de gastronomie. En wie deze wil bestuderen moet zeker te rade gaan bij De vader en De filosoof van de gastronomie nl. Brillat Savarin. Hij heeft zijn opvattingen prachtig uitgewerkt in 1825, in zijn boek 'La physiologie du goût'³. Daarin lezen we: De gastronomie is de wetenschap van de voeding van de mens. Ze moet de mens beschermen. Ze omvat gans de mens, ze begeleidt hem van de wieg tot aan de dood. Ze verhoogt de vreugden van het leven, de liefde en de vriendschap. Ze mildert de haat, ze vereenvoudigt de zaken en bevrijdt ons van de zorgen (³, p. 61).

De tafelgenoevens verfrissen de hersenen, de fysionomie bloeit open en heeft meer kleur, de ogen blaken en een zachte warmte straalt op alle ledematen. Zowel het lichaam als de ziel genieten ervan (³, p. 171). Naast deze psychologische weldaden heeft professor Villermet van de Academie te Parijs bewezen dat de fijnproever gemiddeld langer leeft.

En Brillat gaat verder: Er zijn 3 keukens (p. 251):

- 1). De keuken die het eten klaar maakt;
- 2) De keuken van de chemie die het eten ontleedt;
- 3) De keuken om te herstellen van het eten en dat zijn wij: DE APOTEKERS!

Alle 3 hebben ze nodig: vuur en potten om het te bereiden en te bewaren.

En deze derde keuken heeft velerlei opdrachten nl. er voor zorgen dat het eten beter door het lichaam gaat, beter opgenomen wordt en beter naar buiten gaat.

Gelukkig zijn de apothekers maar okkasioneel.

Tot daar Brillat Savarin.

De opdracht van deze voordracht is dan ook het kookboek van Marcus Gavius Apicius te onderzoeken in de derde keuken.

* Lezing gehouden op de bijeenkomst van de Kring van de Geschiedenis van de Farmacie in Benelux te Bergen-op-Zoom op 19 oct. 1985.

2. Marcus Gavius Apicius

Leefde van 25 vóór Kristus⁴ tot op het ogenblik dat hij zijn culinaire zotternijen niet meer kon betalen en zelfmoord pleegde waarschijnlijk in alle stilte, want we kennen de datum niet. En de stoïcijnen waren blij dat hij dood was, het was verdiend (merito), want hij bedierf zowel de ziel als het lichaam van de jeugd. Hij leefde in de tijd van keizer Tiberius (⁶, p. VII) een weinig vóór Dioscorides en in de tijd van Celsus. Hij blijft bekend voor zijn originele gerechten zoals: hielen van kamelen, tongen van pauwen, leeuweriken en flamingos. Hij kweekte eenden met vijgen en doodde ze op het ogenblik dat ze honigwijn dronken. Hij ontwierp 6 nieuwe gerechten zoals de concicla, de koude saucen e.a. (⁶, p. IX).

Hij was zo vermaard dat hij een begrip werd: men sprak niet van een kok in de keuken maar van een apicius in de keuken. Hij wordt vermeld bij de geschiedkundige schrijvers zoals Seneca, Plinius, Tacitus, Atheneus, Tertullius, de heilige Jeroom en Isidoor van Sevilla⁶. (Testimonia)

Gelukkig zijn de recepten van Apicius bewaard en in de 4de eeuw te boek gesteld. Zijn kookboek wordt als het oudste bewaarde kookboek aangezien¹².

De uitgave die ik zal bespreken⁶ is in het latijn gesteld met franse vertaling ernaast door J. André, verschenen in 1974.

Volgens de studie van Brandt⁸ zouden er in dit boek griekse en medische boeken verwerkt zijn.

Voor verdere filologische en geschiedkundige achtergronden van dit boek verwijst ik naar het werk, voetnota 6, p. VII en volgende.

3. De voeding bij de romeinen in het algemeen⁵

1. Het waren de Grieken die de Romeinen fatsoenlijk leerden eten zoals Dorion met zijn vismenus, Chrysippus van Tyanus de broodbakker en Iatrocles en Euthymedes.

Ofschoon de geneesheren overmatig gebruik van kruiden verboden zoals thym, anijs e.a. en integendeel munt als digestief aanprezen, valt het op dat de Romeinen sterkkontrasterende mengelingen maakten. Zoals: visaftreksels – de zeer veel gebruikte «garum» – gemengd zelfs met fruit en vlees, of de wijn met parfum bv. de rozenwijn, of honig met azijn (oxyporon), of peper met azijn, zelfs honig in het vlees.

De franse gastronom Carème zegt van hen: het waren echte barbaren aan tafel.

2. In hun voeding is er wel een rationele verdeling van proteïnen in eieren en melk, van lipiden in dierlijk vet en olijfolie, alsook van suikers in honig, vers fruit en meel.

De vitamines A, B, C, en D waren in hun voeding goed aanwezig. Nochtans kenden zij ook tandvleesontstekingen, huidziektes, rachitisme en gezichtsstoornissen.

De Latyrusplant (*Lathyrus sativus* L. en *Lathyrus cicera* L.) werd veel gegeten en had neurotoxische eigenschappen. Deze gaven latyrisme d.w.z. verlamming gepaard met spasmen (⁵, p. 228 en 37). Ook bonen (*Vicia faba*, in het Frans: la fève) kunnen hemolytische anemie geven.

3. Het gebruik van koper in de keuken en vooral van lood kon saturnisme geven zoals met loodglit.

Dioscorides spreekt ook van vervalsing van kruiden met lood om het gewicht te verhogen.

4. Geneesheer Celsus verdeelde de voeding in 3 groepen:

a) rijke voeding of genus valentissimum zoals het graan,

b) middelmatige voeding of materia media zoals bepaalde kruidenwortels, haas en vis,

c) arme voeding of imbecillissima materia zoals de kool, kalebas, komkommer en olijven.

Maar als deze laatste, slechte voeding was, dan was zijn indeling rudimentair en niet rationeel (⁵, p. 228).

Alleen de rijken konden zich evenwichtig voeden. Gastronomie is ook een financieel probleem, zegt Brillat Savarin.

4. De medische aspecten van het kookboek van M.G. Apicius «Apicius, l'art culinaire» door J. André⁶

Het boek bestaat uit 2 delen: 1) De re coquinaria d.w.z. over de kookkunst. Bevat 10 hoofdstukken volgens de indeling: groenten, vlees, vis enz. 2) de Excerpta: uittreksels over het bewaren van eten en 21 gerechten.

Alleen die paragrafen met geneeskundige waarde worden vermeld:

Bereiding 1.

CONDITUM PARADOXUM: de wonderbare wijn met kruiden.

Het betreft een wijn met honig, peper, nardusblad, saffraan, dadels e.a.

Misschien is dit de voorloper van de middeleeuwse hypocras. De aanwezigheid van dadels is belangrijk. Geneesheer Marcellus in de 4de eeuw zal dadelkernen gebruiken tegen keelpijn. Plinius zal ze gebruiken in oogdruppels. In een farmacopee van 1747⁹ worden ze gebruikt voor betere ontlasting en maandstonden.

Er komt ook houtskool bij te pas en het moet hout van de olijfbom zijn om de wijn te zuiveren van reukjes.

De honig, zegt Plinius, moet 3 maal gekookt worden en afgeschuimd zoniet is hij slecht: hij doet de maag opzwellen, verhoogt de gal en snijdt de eetlust af.

Waarom begint een kookboek met een wijnbereiding? Het is waarschijnlijk geen toeval als we dokter Maury¹² mogen geloven (p. 10). Het intelligente proeven van de wijn doet de meest edele menselijke functies ontwaken en plaatst de wijn op de eerste plaats van de aardse voedingsmiddelen.

Bereiding 3.

ABSINTIUM ROMANUM:

Dit is de Romeinse absint, hun aperitief met alsemkruid. De Romeinen noemden hun aperitief: «propoma» of «mulsum». Deze laatste was een honigwijn of «hydromel» en was zeer belangrijk. Plinius vertelt over Romilius Polio die 100 jaar werd dank zij de mulsum waarmee hij de inwendige mens verzorgde. De uitwendige werd verzorgd met olie⁷.

In de farmacopee van 1747⁹ lezen we in het hoofdstuk van de absintium artemisia: hij versterkt de maag, opent de ingewanden, is goed voor geelzucht en waterzucht. Later zal Marcellus nog spreken van «absintiatum ad cholera et phlegmata» of van een «absintium catarticum», deze laatste is dan bloedzuiverend.

Bereiding 17.

GAAT OVER: DE VERVALSING VAN HONIG: MEL CORRUPTUM UT PROBES:

De vervalsing gebeurde niet alleen met zetmeel, boter of wijn, zelfs met water. Dit laatste kon men gemakkelijk zien: steek een wijk in de honig en het water belet het branden.

Bereiding 18.

UVAE UT DIU SERVENTUR:

Hoe druiven bewaren? Deze moeten bewaard worden in regenwater, aqua pluvialis. Dit is het lichtste water, zegt Plinius. En dit water kan dienen voor alcoholiekers want het heeft de smaak van wijn in lichte dosis maar bevat geen alcohol.

Bereiding 28.

SALES CONDOTOS AD MULTA:

Dit is het kruidenzout voor veelvuldig gebruik. Het verving het gewone zout voor medische doeleinden.

De samenstelling: gewoon geroosterd zout in kleine hoeveelheid, geroosterd ammoniumchloride, witte peper, gember, tym, selder of peterseliegraan, marjolein, raketgraan, zwarte peper, saffraan, hyssop, nardusblad en dille.

Het werd gebruikt voor de spijsvertering, om de buik goed te doen werken, belet alle ziektes (omnes morbes) zelfs de pest en alle verkoudheden.

Het sal ammonicus kwam uit Cappadocië en de oase Hammon in Lybië. Dit wordt bevestigd door Dioscorides.

Bereiding 37.

DE OXYPORON:

Het woord oxyporon komt van het grieks d.w.z. wat de spijsvertering bevordert. Het is een bereiding met komijn, gember, verse ruit, na-bicarbonaat, vette dadels, peper en honing. Laat alles weken in azijn.

De azijn moest gemaakt zijn met komijn uit Ethiopië, Syrië of Lybië.

Bij Marcellus (med. 20/84) wordt deze bereiding gebruikt tegen maag en galziekte, nierstenen en kolieken.

Bereiding 39.

DE OXYGARUM:

U herkent het woord garum: het visaftreksel dat in alle hoofdstukken terugkomt zelfs in vlees. Maar in deze bereiding is het vooral de OXYGARUM DIGESTIBILE: d.w.z. die digestief is door kruiden zoals munt, komijn en peper. Zelfs honig wordt erin gebruikt.

Bereiding 41.

DE MORETARIA:

Filologisch zou dit woord een samenstelling zijn van 2 woorden: moretarius en mortarium, dit laatste is de mortier.

Het betreft dus bereidingen gestampt in de mortier. De mortier is het oermateriaal van de keuken: «das Ur-geräte der Menschheit»¹⁰.

Wanneer men vroeger bij huwelijken een mortier als geschenk gaf is hierin een verklaring te vinden.

In deze bereidingen vindt men terug: munt, koriander, venkel, peper, honig, garum en dit alles met azijn opgediend.

Bereiding 48.

DE ESICIA:

Dit zijn balletjes (in het frans: les quenelles).

Ze werden gebonden met het meel van tarwe, Triticum vulgare L. Dit was het beste meel. En het beste brood was: het «panis africanus» maar J. André geeft daar geen uitleg over.

Bereiding 50.

DE ESICIA IDROGARATA:

Typisch voor deze balletjes is dat er pyreter in verwerkt is. Pyreter wordt nu nog gebruikt tegen ongedierde. Maar toen in de Romeinse keuken werd het gebruikt om een betere speekselafscheiding te bekomen. Maar in zeer kleine dosis. En het moest de afrikaanse pyreter zijn.

Men gebruikte zelfs Asa Fetida in de Romeinse keuken (⁵; p. 206). De gustibus non est disputandum!

Bereiding 53.

ESICIUM SIMPLEX AD VENTREM SOLVENDUM:

Dit is een recept om de buik te ontspannen. Het is een eenvoudig visaftreksel met selder, peper en wijndroesem dat het tartraat met purgerende werking bevat.

Bereiding 55 tot 58.

DE ESICIA A BALNEO:

Het gaat over voedingsballetjes te nemen na het bad.

Plinius en Celsus noemen deze voeding zeer belangrijk. Ze bevatten kruiden, meel en lavas, deze laatste is een Perzische plant met bloedzuiverende en afrodisiatische werking.

Bereiding 67 tot 71.

PULMENTARIUM AD VENTREM:

Het betreft hier 5 recepten over «de soep voor de buik».

De soep, zegt Brillat Savarin, is de eerste troosteres van de maag³. Deze bevat enerzijds:

snijbieten: «ad ventris facilitatem»: volgens Marcellus (30/53) met laxerende werking en anderzijds: prei, die diuretisch werkt en de vloed van de buik tegenhoudt. Deze 2 samen worden in een «recept de bonne femme» verwerkt en waren goed tegen alles: «ad morbos omnes».

Ook de veelvoet, *Polypodium vulgare* L., was een gekend laxatief.

Bereiding 108.

DE URTICARIA: over netels!

«Adversus aegritudinem»: tegen de ziekte. Er wordt niet vermeld over welke ziekte het gaat, waarschijnlijk om het bloed te zuiveren. Deze netels moeten geplukt worden op 20 april wanneer de zon in het teken van de ram staat.

Volgens Plinius betreft het de vrouwelijke netel of de grote netel, *Urtica dioica* L. of ook de *Urtica pilulifera* L. (Plinius 21/21). Ook Ateneus en Dioscorides spreken over dit gebruik in het begin van de lente maar de farmacopee van 1747⁹ leert ons dat de netels niet alleen het bloed zuiveren maar ook de lust tot bijslapen verhogen.

Bereiding III.

AD DIGESTIONEM ET INFLATIONEM ET NE LACTUCAE LAEDANT:

De Romeinen aten gaarna latuwe en hadden daar veel last van aan de maag met een gevoel van opgeblazenheid. Deze bereiding helpt hier tegen.

Bereiding 308.

DE BULBIS:

Over de knollen: Samen met peper en raket bereid. We zijn nu in het hoofdstuk «van de weelderige kok». Hij gebruikt truffels, slakken, champignons, knollen enz. Maar die knollen op tafel hadden nevenwerkingen. Vooral de knollen van de muscari of druifjeshyascint en van de waterkers of *Eruca*.

Dioscorides en Plinius wisten het ook: deze knollen werkten afrodisiatisch.

Zowel in de slechte zin; voor diegenen «qui Veneris ostium quaerunt», in het frans: «pour ceux qui cherchent l'huis de l'amour», voor wie de monding van Venus

zoeken of het deurtje van de liefde, maar ook in de goede zin: ze werden opgediend op het bruiloftsmaal: «ut legitimis nuptiis in cena ponuntur».

De Romeinen kenden ook nog de «cocetum» d.w.z. de drank voor de bruid met de papaver somniferum, de slaapbrengende papaver. Geneesheer Marcellus zal in de 4de eeuw bereidingen maken met deze 3: hyascint, tuinraket en peper.

De griek Xenark kon er niet mee lachen: deze bollen helpen alleen de dwazen!

Bereiding 323.

DE COCLEAS:

In deze bereiding komen er slakken op tafel.

Horatius waarschuwt ons dat slakken exciterend kunnen werken. Marcellus zal slakken grillen met vissaus en wijn tegen maagkwalen.

Bereiding 432.

SALSUL SINE SALSO:

Dit is Stokvis zonder stokvis!

Het betreft een aftreksel van stokvis opgediend in de vorm van een stokvis. Deze bereiding: «hoc aegrum stomachum valde reficit et digestionem facit» d.w.z. deze herstelt de zieke maag en de spijsvertering.

In deze bereiding komt er look, komijn en peper voor.

Alleen in deze laatste bereiding heb ik look vermeld. Nochtans wordt er beweerd dat Rome stonk naar de look.

Misschien kan dit als volgt verklaard worden:

- 1) Apicius was mogelijk een verwoed tegenstander van Look (*Alium sativum* L.). Zoals er nu ook tegenstanders zijn van friet in het restaurant.
- 2) Het woord *Alium* komt maar 1 maal voor in het kookboek maar bij de bereidingen 41 spreekt J. André van een «moretum»⁵, p. 155 en 203). Dit zou een kruidenkaas zijn met look, selder, ruit en koriander. En deze kaas verving dikwijls het meel in gebakjes. J. André spreekt maar 2 maal over moretum⁵.
- 3) In het boek⁵ spreekt hij van een bereiding: de «aleatum»: p. 20. De look en de droge ajuin waren de voeding van de arme man en waren zeer voedzaam. Werden ze daarom gebruikt door roeiers?

5. Besluit

Dit waren de bijzonderste gerechten met medische inslag in het kookboek van M.G. Apicius.

Naar de opvattingen van Brillat Savarin mag Apicius meehelpen in de derde keuken, de apotekers, want hij heeft niet alleen zijn best gedaan om de mensen te laten genieten van de extase van de gastronomie maar hij heeft bijgedragen – zoals het een goede gastronom past – om de mens te beschermen aan tafel en om de slechte gevolgen van gastronomie te vermijden en te verhelpen.

Hij verdient dan ook een standbeeld in de tempel van de muze van de gastronomie

nl. Gasterea (³, p. 297) naast sommige apothekers die ook een bijdrage geleverd hebben aan de gastronomie maar dit is een ander verhaal.

BIBLIOGRAFIE

1. Bulletin N° 13 Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux. 1956.
2. L.J. Vandewiele, Geschiedenis van de Farmacie in België. Beveren. 1981.
3. Brillat Savarin, La physiologie du goût. Paris 1825. Hieruitgegeven door J.F. Rével, Flammarion, 1982 in pocket. De verwijzingen gebeuren naar de pocketuitgave.
4. A. Castelot, l'Histoire à table. Librairie académique Perrin. Paris 1982.
5. J. André, L'alimentation et la cuisine à Rome. Les belles lettres Bd. Raspail 95, 75006 Paris, 1981.
6. J. André, Apicius: l'Art culinaire. Les belles lettres, Bd. Raspail 95, 75006 Paris, 1974.
7. Menus van Apicius. Restaurant Römische Weinkeller Hauptmarkt 5, D-5500 Trier.
8. E. Brandt, Untersuchungen zum römischen Kochbuche. Philologus, suppl. band XIX, heft III, p. 1927, p. 165.
9. L. Vandenbussche, Onze volkstaal voor kruiden en artsenijen. Menen, 1955.
10. R. Schmitz, Mörser, Kolben und Phiolen. Stuttgart 1966. Nachdruck Graz 1978, p. 144.
11. Dr. Maury, Soignez-vous par le vin. Editions universitaires, 77, rue de Vaugirard, 75506 Paris.
12. Beknopt verslag over gastronomie; wekelijks verzorgd door het echtpaar Decamps-de Laruelle, in Het Nieuwsblad. Zie 26 oct. 1985.

Apr. H. Leupe
Oostrozebekerstraat 37
B-8860 Meulebeke

TWEEHONDERD JAAR DIGITALIS

A.I. BIERMAN

Inleiding

Het is dit jaar tweehonderd jaar geleden dat de Engelse arts William Withering (1741-1799) verslag uitbracht over zijn onderzoek van het vingerhoedskruid. Withering was door een toeval in aanraking gekomen met deze plant, toen in 1775 zijn oordeel werd gevraagd over een familierecept voor de behandeling van waterzucht. Het recept was afkomstig van een oud kruidenvrouwje en het geheime middel bleek een samenstelling te zijn van twintig verschillende kruiden. Al spoedig had Withering ontdekt dat het werkzame bestanddeel in het mengsel vingerhoedskruid was, maar pas na tien jaar onderzoek verscheen in 1785 zijn boek 'An Account of the Foxglove', waarin hij de werking op het hart en de diuretische eigenschappen van de plant uitvoerig beschreef.¹ Het boek is door latere onderzoekers vaak bewonderd om de wetenschappelijke en kritische wijze waarop de schrijver zijn onderzoekresultaten meedeelde.

Hiermee had het vingerhoedskruid bekendheid gekregen als geneeskruid. Vergeleken met de toepassing van andere geneeskruiden was het een late ontdekking. Grieken en Romeinen kenden het kruid niet, wat te verklaren valt wanneer we kijken naar de plant voorkomt, namelijk in de driehoek Ierland-Pyreneën-Rijn. In de klassieke kruidenboe-

ken komt het kruid niet voor. Dodoneus vermeldt het wel, maar niet als geneeskruid. Hij zegt erover 'nochtans soo en wordet nergens in ghebruyckt of bij eenighe drancken oft geneesmengelingen gedaen. De bloeme is alleen aengenaem oft gesocht/ ende in de hoven onderhouden/ om sijn gedaentes ende aerdigheys wille'.² Leonhard Fuchs geeft in zijn kruidenboek in 1543 een beschrijving van de plant en noemt als gebruik: tegen waterzucht, en als braak- en purgeermiddel.³ Ook Petrus Nylandt noemt het kruid in zijn Herbarius van 1682, met als gebruik: 'om de gal- en waterachtige vochtigheden af te zetten'.⁴ Maar van een algemene toepassing was voor de ontdekking van Withering eigenlijk geen sprake. We kunnen dit op zich merkwaardige feit – het vingerhoedskruid met zijn opvallend uiterlijk zal ongetwijfeld eerder de aandacht getrokken hebben – misschien verklaren uit de giftigheid van de plant, die de toepassing gevaarlijk en onzeker maakte.

De eerste toepassingen

Ook na de publikatie van Withering was het succes van de behandeling met digitalis niet groot. Hoewel Withering eigenlijk slechts één indicatie voor de toediening had gegeven, namelijk oedemen bij

Bierman AI. Tweehonderd jaar digitalis. Pharm Weekbl 185;120:990-3.

Abstract

Two centuries of foxglove

Two centuries after William Withering made his discovery the foxglove is still used in the treatment of cardiac diseases. Though the use of the medicinal herb itself has lost its importance, the pure glycosides, now merely isolated from *Digitalis lanata*, are still of great value in therapy. There is probably no other medicinal herb that has been the subject of so many investigations by physicians, pharmacists, chemists and botanists. It took a long time, almost a hundred years, before the first compounds were isolated.

Samenvatting

Na tweehonderd jaar worden digitalisglycosiden nog steeds toegepast in de therapie van hartziekten. Sinds de ontdekking van de Engelse arts William Withering in 1785 werd *Digitalis purpurea* met wisselend succes toegepast. Niet veel geneeskruiden zijn zo uitgebreid onderzocht door artsen, apothekers, chemici en botanici. Pas na bijna honderd jaar slaagde men erin werkzame bestanddelen uit de plant te isoleren. In onze eeuw is *Digitalis lanata* de belangrijkste leverancier geworden van hartglycosiden.

*Lezing gehouden op de vierde Farmaceutisch Historische Dag, 23 maart 1985.

**Overschiese Apotheek, Duyvesteijnstraat 5, 3042 BA Rotterdam.

cardiale stoornissen, en daarnaast uitvoerig de gevaren van overdosering had beschreven, werd digitalis in de eerste jaren na ontdekking op ruime schaal toegepast bij alle mogelijk kwalen. Men gebruikte het inwendig bij icterus, bij jicht en als sedativum, maar ook uitwendig bij ulcera. Hier werd Unguentum Digitalis toegepast.

De opvatting van die tijd, dat oedemen slechts door purgeren afdoende konden worden bestreden, zal wel de oorzaak geweest zijn van het in de wind slaan van Withering's waarschuwing de dosering te verlagen bij het optreden van diarree. De teleurstelling in het nieuwe middel liet dan ook niet lang op zich wachten: geschrokken van de ernstige bijwerkingen en dodelijke vergiftigingen lieten de artsen het kruid al spoedig links liggen. En het afwijzen van het vingerhoedskruid door beroemde geneesheren als Corvisart, de lijfarts van Napoleon, droeg er mede aan bij dat de belangstelling voor digitalis even snel afnam als ze was opgekomen.⁵

De negentiende eeuw

In de eerste helft van de negentiende eeuw kwamen ontwikkelingen op gang die de belangstelling voor het vingerhoedskruid deden herleven. In Duitsland was de Berlijnse arts Ludwig Traube (1818-1876) een van de grondleggers van de experimentele pathologie. Zijn onderzoeken met betrekking tot de werking van digitalis op het hart gaven het kruid opnieuw een plaats als geneesmiddel, waarbij nu de cardiale eigenschappen op de eerste plaats kwamen.⁶ Ook de opkomst van de fysiologie en later de farmacologie betekende een stimulans voor verder onderzoek naar de werking van digitalis op het hart.

Maar ook het onderzoek naar de werkzame bestanddelen van digitalis kwam in de loop van de negentiende eeuw in het middelpunt van de belangstelling te staan. Na de opzienbarende publikaties van Serturmer over zijn ontdekking van morfine in opium in 1806,⁷ kwam er een ware hausse op gang van prijsvragen en publikaties over de werkzame bestanddelen van plantaardige grondstoffen. In 1835 loofde de Société de Pharmacie in Parijs voor de eerste keer een prijs van 500 frank uit voor de ontdekking van het werkzame bestanddeel van digitalis. De prijsvraag moest een aantal malen worden uitgeschreven, want het beantwoorden van deze vraag bleek moeilijker dan men gedacht had. De onderzoeken mislukten aanvankelijk omdat men uitging van de vooronderstelling dat, evenals bij opium, een alkaloïde verantwoordelijk zou zijn voor de werking.

C.-A. Nativelle (1812-1889)

In 1844, na de vierde oproep van de Parijse Société de Pharmacie – die de prijs inmiddels verhoogd had tot 1000 frank – kwamen er twee

inzendingen, een van de franse arts Homolle en de andere van de Franse apotheker Claude-Adolphe Nativelle. Bij het horen van de naam Nativelle denkt men ook tegenwoordig nog direct aan digitalis. Generaties apothekers en apothekersassistenten hebben geleerd dat Digitaline Nativelle® een synoniem is voor digitoxine. Nativelle zelf is door de geschiedenis enigszins vergeten. In de meeste boeken die de geschiedenis van de farmacie tot onderwerp hebben, zoekt men zijn naam tevergeefs. Ten onrechte, wanneer we zijn levensloop een ogenblik volgen.⁸

Claude-Adolphe Nativelle werd op 25 juni 1812 geboren. Zijn vader was slager in een van de armste wijken van Parijs en zijn moeder trachtte het gezinsinkomen te vergroten door het zoeken en verkopen van medicinale kruiden. Toen Claude-Adolphe acht jaar was, stierf zijn vader. Het gezin was nu geheel afhankelijk van de kruidenverkoop en de jonge Claude hielp zijn moeder met het afleveren van de bestellingen. De geschiedenis wil dat hij op een dag bij het afleveren van een plant met fraaie paarse bloemen, aan de apotheker vroeg waar dit kruid toch voor diende. De apotheker legde hem uit dat dit kruid – digitalis purpurea – bijzonder waardevol was bij hartklachten. Dit zou diepe indruk gemaakt hebben op het kind, te meer daar zijn moeder korte tijd daarna op straat in elkaar zakte en aan een hartaanval overleed.

Nadat hij eerst was opgeleid tot borstelmaker, gelukte het Nativelle, wiens liefste wens het was apotheker te worden, een plaats als apothekersleerling te bemachtigen en hij liet zich inschrijven aan de École de Pharmacie. Hij was zeer geïnteresseerd in chemie en botanie. In 1835 publiceerde hij zijn eerste wetenschappelijke mededeling over een nieuwe bereiding van kininesulfaat en in 1841 behaalde hij het apothekersdiploma. Drie jaar later zond hij zijn antwoord op de prijsvraag van de Société de Pharmacie in: een verhandeling, vergezeld van een amorf poeder, dat meer hem uit digitalisblad bereid was en dat hij digitaline noemde.

Helaas voor Nativelle ging de prijs naar zijn concurrent, de arts Homolle. Nativelle protesteerde heftig en liet zelfs een protestschrift drukken waarin hij aantoonde dat Homolle met een van de juryleden had samengewerkt en gebruik had gemaakt van zijn gegevens, maar dit alles mocht niet baten, de jury bleef bij haar oorspronkelijke oordeel.

In de twintig jaren die nu volgden, bleef Nativelle werken aan zijn ontdekking, de bereiding van digitaline. In 1868 slaagde hij erin kristallijne digitaline te maken. In 1872 kwam eindelijk de erkenning: de Académie de Médecine kende hem een prijs toe voor zijn werk. Ook nam de Franse Farmacopee zijn preparaat op onder de naam 'Digitaline cristallisé'. Echte bekendheid heeft Nativelle ook tijdens zijn leven niet gekregen. Het moet een bittere teleurstelling voor hem zijn geweest, dat de weten-

schap hem eenvoudig weer vergat. Pas na zijn dood – hij stierf in 1889 op 77-jarige leeftijd – werd zijn preparaat op ruime schaal toegepast in de therapie van hartziekten.

Het onderzoek naar het werkzame bestanddeel van *Digitalis purpurea* bleef voortgaan. Ruim een eeuw is er door talloze onderzoekers aan het probleem gewerkt en wij weten nu dat er geen sprake is van één digitaline, zoals Nativelle en zijn tijdgenoten nog dachten, maar dat de werkzaamheid moet worden toegeschreven aan een aantal glycosiden. De namen van Schmiedeberg, Kiliiani, Cloetta, Krafft en Stoll zijn onverbrekkelijk met dit onderzoek verbonden.

Waardebepaling en standaardisering

Een ander belangrijk aspect bij het gebruik van digitalis is de waardebepaling. Bij een zo sterk werkzame stof met een zo geringe therapeutische breedte was een betrouwbare waardebepaling natuurlijk van het grootste belang. De chemische waardebepalingen bleken hiervoor ongeschikt. Het grote aantal werkzame stoffen, met hun onderling verschillende werkzaamheid en werkingsduur, maakten het onmogelijk met een zogenaamde totaalbepaling tot een verantwoorde standaardisering van het vingerhoedskruid en de daaruit bereide galenische preparaten te komen. De Nederlandse Farmacopee nam dan ook in de vijfde editie, van 1926 een biologische waardebepaling voor Digitalisblad op.* De ijking van het digitalispoeder kwam in handen van het Rijksinstituut voor Pharmacotherapeutisch Onderzoek te Leiden.

Ook langs een andere weg probeerde men tot standaardisering van het kruid te komen. De plant, bleek zich, ook in Nederland, heel goed te lenen voor aanplant als cultuurgewas. Het is Prof. Van der Wielen geweest die de eerste pogingen ondernam om bij de cultuur aanplant in Noordwijk te komen tot een constante grondstof met een hoog gehalte aan glycosiden. Later is het digitalisonderzoek voortgezet aan de Rijksuniversiteit te Groningen, waar onder leiding van Prof. F. H. L. van Os bijzonder veel tot stand is gebracht. Grote bekendheid kreeg het Farmacognostisch Laboratorium in Groningen door de vondst van chemische rassen bij *Digitalis purpurea*. Het bleek nu mogelijk planten te kweken waarvan men de samenstelling van het glycosidenmengsel kon beïnvloeden.

Digitalis lanata

Bij een systematisch onderzoek van andere digitalis-soorten nam in de jaren twintig van deze eeuw de belangstelling voor *Digitalis lanata* sterk toe. *Digitalis lanata*, de wollige digitalis, zo genoemd omdat de meeldraden wollig behaard zijn, is inheems in Zuid-oost Europa, maar wordt ook

elders op grote schaal geteeld. Niet alleen bleek deze digitalissoort een hoog glycosidengehalte te hebben, door de gemakkelijke kristalliseerbaarheid was ook de bereiding van zuivere glycosiden veel aantrekkelijker.

In 1930 isoleerde Dr. Sydney Smith in het laboratorium van de firma Wellcome het digoxine. De produktie van het glycoside bleek een groot succes te zijn en langzamerhand begon het gebruik van zuivere glycosiden veld te winnen. Het gebruik van glycosidenmengsels of galenische digitalispreparaten is inmiddels obsoleet geworden.

Leken de moeilijkheden bij de waardebepaling en de standaardisatie met het gebruik van zuivere glycosiden opgelost, in de jaren zeventig bleek dat alleen zuiverheid niet voldoende garantie gaf voor een constante therapeutische werking. In 1973 kwam het Besluit digoxinetabletten, waarin eisen werden gesteld aan de 'content uniformity' van de verschillende produkten.

De teelt

Nog altijd wordt digoxine bereid door isolatie uit *Digitalis lanata*. Ook in ons land zijn belangrijke aanplanten te vinden, onder andere in Ommen, Elburg en Uden. Het veredelen van het kruid, waarbij wordt getracht aan de wensen van de telers maar ook aan die van de drogerijen en de farmaceutische industrie tegemoet te komen, is een geschiedenis op zich.¹⁰ De belangen van de leverancier en afnemer lopen hierbij niet altijd parallel. Een plant met een hoog digoxinegehalte bijvoorbeeld, is aantrekkelijk voor de farmaceutische industrie, maar niet voor de teler, omdat het de omvang van de teelt negatief beïnvloedt. Daarbij komt nog dat de teler wordt betaald op basis van de geleverde hoeveelheid, waarbij geen rekening wordt gehouden met het gehalte aan werkzame bestanddelen. In Nederland is men erin geslaagd een gezonde, snel groeiende plant met een hoog digoxinegehalte te kweken.

Na twee eeuwen neemt het vingerhoedskruid nog altijd een belangrijke plaats in in de therapie. Hoewel het geneeskruid als zodanig niet meer wordt gebruikt, heeft het zijn waarde behouden als grondstof voor de isolatie van glycosiden.

Literatuur

¹Withering W. An Account of the Foxglove and of its medical uses: with practical remarks on dropsy and other diseases. Londen: 1785.

²Dodoens R. Cruydt-Boeck. Leiden: Plantijn's Drukkerij, 1608.

³Fuchs L. New Kreuterbuch. Bazel: Michael Isingrin, 1543.

*Bij de zogenaamde kattenmethode, waarbij via een intraveneus infuus het gedroogde plantenmateriaal wordt toegediend tot de dood intreedt, wordt eigenlijk alleen het toxisch effect gemeten. Een biologische waardebepaling in de moderne zin van het woord is het dus niet.

- ⁴Nylandt P. De Nederlandse Herbarius of Kruidt-boeck. Amsterdam: Wed. Michiel de Groot, 1682.
- ⁵Bijlsma UG, Van Esveld LW, Van Itallie L, et al. De Digitalis en hare pharmaceutische toepassing. Mededelingen van het Rijksinstituut voor Pharmacotherapeutisch Onderzoek. 's-Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij, 1938.
- ⁶Anoniem. Grundlagen und Ergebnisse der Digitalistherapie. Bazel: Wissenschaftliche Abteilung der F. Hoffmann-LaRoche & Co. A.G., 1929.
- ⁷Serturmer FW. Darstellung der reinen Mohnsaure. Leipzig: Journal der Pharmazie, 14. Band. 1806.
- ⁸Cahuet A. Claude Adolphe Nativelle. Draeger Frères, 1937.
- ⁹De Graaff WC, Schoorl N, Van der Wielen P. Commentaar op de Nederlandsche Pharmacopee vijfde uitgave. Utrecht: A. Oosthoek, 1928.
- ¹⁰Baerheim Svendsen A, Gadella TWJ, Mastenbroek C, et al. Telen en veredelen van geneeskruiden. In: Van der Sluis WG, red. Congresverslag Nederlandse vereniging voor geneeskruidenonderzoek. Utrecht, 1983.

Oktober 1985.

E.A. VAN DER BURG

H.A. BOSMAN-JELGERSMA

Eduard Alexander van der Burg (1833–1890)

Op 17 mei 1890 overleed in zijn woonhuis, 's ochtends om 7 uur, de eerste hoogleraar in de artseneerbereidkunde en toxicologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden, Eduard Alexander van der Burg.

Hij had de leeftijd van ruim 56 jaar bereikt, ondanks de hartkwaal waaraan hij al jaren lang leed en waarvan hij de verschijnselen nauwkeurig optekende.

In zijn laatste levensjaren ging zijn gezondheid zichtbaar achteruit. De teleurstellingen en ergernissen, ondervonden bij de opbouw van het farmaceutisch laboratorium, het overlijden op 16 februari 1889 van zijn geliefde 24-jarige stiefdochter, die bij hem in huis woonde en wier langdurige, slopende ziekte hij dagelijks meemaakte, dit alles zal hebben bijgedragen tot het ondermijnen van zijn toch al zwakke gezondheid. Hoewel uiterlijk kalm, was hij een zeer emotioneel mens, met een neiging tot twijfelen. Zonder zijn uitermate grote wilskracht om vooral nuttig te zijn in de uitoefening van zijn vak, zou hij de hem opgedragen taken nooit hebben kunnen volbrengen. Het bericht van zijn heengaan kwam onverwacht en het verlies voor de universiteit bleek weldra groter, dan menigeen had gedacht.

Van der Burg woonde te Leiden in het pand Langebrug 87, niet ver van het farmaceutisch laboratorium op de Papengracht. Na de dood van zijn echtgenote, in 1875, was hij niet meer hertrouwd. Door zijn benoeming tot hoogleraar verhuisde hij in 1877 van Leeuwarden naar Leiden. Hij had drie stiefkinderen en twee eigen dochters, in leeftijd variërend van 3 tot 13 jaar. In het huis op de Langebrug bestierde een oudere nicht het huishouden, hierin bijgestaan door twee dienstboden.

Toen Van der Burg overleed, woonden nog drie kinderen, zijn twee eigen dochters, toen 16 en 17 jaar en een stiefzoon bij hem in. Woensdag 21 mei 1890 trok de rouwstoet met de zwart bepluimde paarden naar de begraafplaats aan de Groenesteeg. Deze dodenakker, prachtig gelegen op een der bolwerken op de stadswal, was in de Franse tijd gesticht toen het verboden werd om in de kerken te begraven. De begraafplaats is toen door de Nederlands Hervormde Kerk ingericht en werd voorzien van een fraaie beplanting en wandelpaden. De laatste twintig jaar is het hek praktisch niet meer geopend voor een begrafenistoet. In de toekomst zal hier een stadspark komen. Thans kan men nog, wandelend langs de door een wilde flora overwoekerde paden, menig bekende naam op de vele grafzerken lezen. Vele lijkredes zijn hier uitgesproken bij het ter aarde bestellen van hoogleraren en andere aanzienlijke Leidenaars.

Na afloop van zo'n plechtigheid liet men dan een geldstuk vallen in de bus met het opschrift 'Gedenk de Armen', ingemetseld in de muur van de aula.

Helaas is het eenvoudige zandgraf (nr. 256) van Van der Burg, waarin vóór hem zijn stiefdochter was begraven, niet meer door een steen bedekt. Alleen de plaats waar het graf zich bevindt is nog met zekerheid aan te wijzen. Daar werd op woensdag 21 mei 1890 's ochtends om half tien het stoffelijk overschot van deze Leidse hoogleraar ter aarde besteld.

's Avonds meldde het Leidsche Dagblad hierover het volgende:

'een lange rij van vrienden en professoren sloot zich met de leerlingen van de overledene op den doodenakker achter de lijkbaar bij de familiebetrekkingen aan. De Academische Senaat zelf was vertegenwoordigd door de Rector-Magnificus en de secretaris. Twee grote kransen van groen en levende bloemen dekten de lijkbaar. Op de wit satijnen linten van den eenen krans las men 'Slaap zacht geliefde vader' en op die van den andere 'Aan onze leermeester'. Toen de kist boven de

groeve geplaatst was werden daarop namens het studentencorps door de praeses van het Collegium, de heer Th. B. Pleijte, die met de heer P. Vinkhuizen als assessor het corps vertegenwoordigde, nog een fraaie krans gelegd alsmede een door de heer W. van Bemmelen als praeses van de faculteit der wis- en natuurkunde. Overeenkomstig den uitdrukkelijken wensch van den overledene werd aan zijn graf niet gesproken. Alleen zeide de heer J. C. L. K. van Wely, toen de kist in de groeve was neergelaten, namens de familie dank voor de ondervonden deelneming en de laatste eer, aan zijn zwager bewezen. De vervolgens in de groeve gestrooide bloemen waren overigens de zwijgende getuigen van de achting, welken den overledene algemeen werd toegedragen en het bewijs ervan, hoe diep zijn afsterven wordt betreurd'.

Een referendaris van het Departement van Marine te Den Haag, de heer S. Wolfson trad op als executeur-testamentair. De afwikkeling van de nalatenschap en een testament werden niet in de archieven gevonden. Wel is bekend dat op 22 november 1890 bij de fa. E. J. Brill te Leiden de verkoop plaats vond van de 'Chemische en Pharmaceutische Bibliotheek van wijlen dr. E. A. van der Burg', zoals men dit in het Pharmaceutisch Weekblad van 1 november 1890 vindt aangekondigd (zie afbeelding).

Een exemplaar van de catalogus is nog aanwezig in de 'Bibliotheek van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels' (nr. Nv 2929a).

Het is een bijzonder exemplaar, het handexemplaar van de veilinghouder met bijgeschreven prijzen en kopers. De boeken zijn gerangschikt in 429 nummers en verdeeld in categorieën als: chemische, farmaceutische, exacte en medische wetenschappen, natuurlijke historie, geschiedenis, theologie, filosofie, literatuur.

De totale opbrengst van de meer dan 2000 boeken bedroeg f 1069,20. Het valt op, dat bijna de helft van dit bedrag werd besteed aan een tiental nummers, zijnde, negentiende-eeuwse werken op het gebied van de chemie. De directeur van het Leidse chemisch laboratorium, de hoogleraar A. P. N. Franchimont, betaalde f 28,- voor 36 jaargangen 'Annalen der Chemie und Pharmazie.'

Meer dan de helft van het totaal aantal boeken bestond uit chemische en farmaceutische werken, voor het merendeel Duitse, daarnaast vindt men Franse en Nederlandse wetenschappelijke literatuur, waaronder werken van bekende Nederlandse auteurs op het gebied van de geneeskunde, chemie en botanie, zoals Herman Boerhaave, G. J. Mulder en F. A. W. Miquel. Bij sommige boeken wordt speciaal vermeld dat het een zeldzaam exemplaar is en dan blijkt ook de opbrengst hoger te zijn dan de gemiddelde prijs van de geveilde nummers, die lag tussen f 0,50 en f 2,50.

Specialiteitsartikelen van
ANTON N. BOUVY.
Amsterdam, Keerengracht 625.

De firma is alleen gevestigd te Amsterdam.

Boekverkoop bij E. J. BRILL, te Leiden op 22 NOVEMBER 1890.

De in hoofdzaak **Chemische en Pharmaceutische Bibliotheek** van wijlen Dr. E. A. VAN DER BURG, Prof. in de Pharmacie te Leiden, welke buiten de hoofdwerken op dit gebied, groote Serieën Tijdschriften en Curiosa, ook vele belangrijke werken van algemeenen aard bevat: Natuurhistorie, Geschiedenis; Letteren. Verder een fraaie cassette met Chemische Reagentia, Schrijfbureau, Boekenkasten, enz.

De catalogus is op Franco aanvraag verkrijgbaar à 10 cents.

uitbetaling der pensioenen.

De deelneming geschiedt bij aandelen tot een maximum. De jaarlijkse premie, door debers te storten, hangt natuurlijken leeftijd van man en vrouwen mathematischen adviseur zorekend, dat volgens de sterftekans aan de Weduwen jaarlijks f 600 deel zal worden uitgekeerd. Bij toestand worden de pensioenen volgens eene om de drie jmaken balans. Deze som is gedurende de laatste jaren stet geweest en heeft f 62 à f 66 f bedragen.

Reglementen en verdere in worden verstrekt door de beklaren:

Dr. F. J. DUPONT, te

Dr. W. KOSTER, oud-E

in de Geneeskunde, te

Aankondiging van de veiling van de bibliotheek van Prof. dr. v. d. Burg in Pharm. weekbl. jrg. 17 (Foto R. M. Elskamp)

Zo kostte het 'Distillier-buch' van Braunschweig uit het jaar 1597, *f* 5,-, de 'Pharmacopoea Spagyrica' van Glauber *f* 6,- en voor Oudemans 'Flora van Nederland' werd *f* 13,- betaald. De meeste zeventiende- en achttiende-eeuwse boeken, waar thans, bijna 100 jaar later vaak grote bedragen voor worden gegeven door liefhebbers en verzamelaars, brachten nauwelijks meer op dan de gemiddelde prijs. Zo kostte het 'Kruyd-boek' van Dodonaeus (uitg. 1618) *f* 1,50 en de 'Pharmacopoea Amstelredamenses' (uitg. 1660) werd voor *f* 1,10 van de hand gedaan. Verschillenden die zich op deze veiling boeken aanschafften waren aan de Leidse universiteit verbonden, zoals twee assistenten van het chemisch laboratorium, dr. C. Hensgen en E. A. Klobbie. Hensgen had vooral belangstelling voor alchemistisch-chemische werken, als die van Bacon, Crollius en Le Mort.

De hoogleraren Hoffmann en Macgillavry, directeur van respectievelijk het zoötomisch en het pathologisch-anatomisch laboratorium toonden eveneens hun belangstelling door aankoop van boeken en tijdschriften. De ziekenhuisapotheker J. Agema schafte zich het achttiende-eeuwse drie-delige werk van De Farvacques aan, 'Medicina pharmaceutica', voor het luttele bedrag van *f* 1,-. Ook studenten in de farmacie worden als kopers vermeld. D. C. van Eck, de amanuensis-custos van het farmaceutisch laboratorium, jaren lang hulp van Van der Burg kocht een aantal chemische werken en farmacopees, en, voor *f* 15,- de 'mahoniehouten cachette met chemische reagentia etc., in lederen foudraal'.

Dr. Hensgen werd voor *f* 3,25 eigenaar van het onder het laatste veilingnummer genoemde 'eikenhouten bibliotheektrapje, tevens ingericht tot stoel'.

Zo kwamen velen door aankoop op deze veiling in het bezit van iets, dat persoonlijk had toebehoord aan hem, die herdacht werd als een 'edelen, anderen waarderenden, voor anderen bezorgden, niets dan de waarheid zoekenden man', die, 'gewoekerd heeft met zijn tijd en een voorbeeld is geweest van degelijke geleerdheid, bescheidenheid en humaniteit'. Eduard Alexander van der Burg, tijdens wiens professoraat de 'Leidsche Pharmaceutische Studenten Vereeniging Aesculapius' werd opgericht.

Oegstgeest, 12 mei 1985

Henriette A. Bosman-Jelgersma

Literatuur

J. Donkers: Begraafplaats Groenesteeg. ... Leids Jaarboekje, deel 71 (1979).

A. N. P. Franchimont: 'In memoriam bij het overlijden van prof. dr. E. A. van der Burg', Almanak Leidsch Studenten Corps, 1890.

Leidsch Dagblad Anno 1890: 19, 21 en 27 mei, 7 juni.

Pharmaceutisch Weekblad Anno 1890: nrs. 4, 5 en 27.

Gemeente archief Leiden: Overlijdensacte 19 mei 1890. Bevolkingsregisters 1870-1880. Adresboekjes 1878-1890.

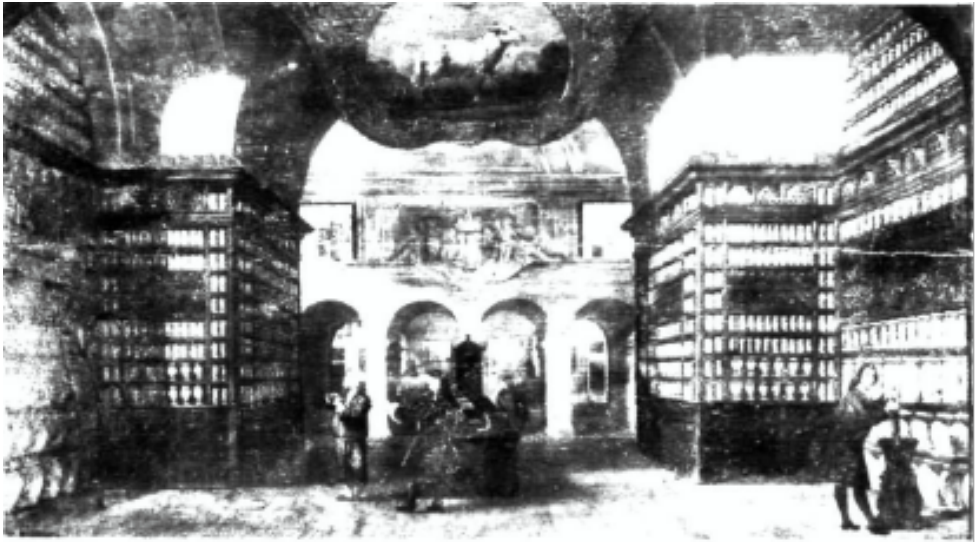
DE INVENTARIS VAN DE STADSAPOTHEEK TE AMSTERDAM IN 1754

D.A. WITTOP KONING

De geschiedenis van de stadsapothek

In 1692 meende het Amsterdamse stadsbestuur dat het voordeliger zou zijn de leverantie van geneesmiddelen aan de armen door een eigen apotheek, de stadsapothek, te doen plaatsvinden. Voordien werden de geneesmiddelen die van stadswege aan de thuis zittende armen werden verstrekt, voor het merendeel geleverd door de apotheek van het St. Pietersgasthuis. Er waren echter ook instellingen, zoals het Diaconieweeshuis, die hun eigen apotheek hadden.

Er werd een stadsapotheker aangenomen, waarvoor een instructie werd opgesteld,¹ en er werd een gebouw gevonden in de voormalige stadsstallen aan de N.Z. Voorburgwal. Van de geschiedenis van dit gebouw is niets bekend. In Engels particulier bezit bevindt zich een schilderij van het interieur van de apotheek (fig. 1). Het is waarschijnlijk van de hand van Nolbertus van Bloemen en de apotheek is op de overdreven wijze van die tijd weergegeven. De zware bogen die we op het schilderij aantreffen geven misschien wel de werkelijke situatie weer.

FIGUUR 1
Het interieur van de stadsapothek

Van 1719 tot 1741 was Carolus Schaap apotheker. Gezien het bord met het schaap boven in het schilderij, dateert dit uit zijn tijd. Hij werd met ingang van 27 april 1741 opgevolgd door Jacob van Hommering. Deze bedankte reeds op 30 mei 1748 en werd opgevolgd door Petrus Hermanus Wilmet, die zijn functie slechts enkele weken bekleedde. Wilmet zou apotheker worden van het Diaconieweeshuis. Hij werd als stadsapotheker opgevolgd door Frederik Hendrik van Holten, die tot de opheffing van de

stadsapothek in 1754 zou blijven. Uit zijn tijd dateert dus de inventaris die is opgemaakt bij de opheffing (Gemeente Archief Amsterdam, Archief Gasthuis nr. 1298).

In het midden van de apotheek (fig. 1) zien we de receptetafel, met daarop het kapelletje waar de kleine vijzels in stonden en de stampers en spatels werden opgeborgen. Rechts boven de potten zien we de pleistervakken met de opgestapelde pleisterstangen.

De inventaris

De stadsapothek werd in 1754 opgeheven en gecombineerd met die van het St. Pietersgasthuis. De woorden 'ontfangen uyt den Apotheek', onder aan de inventaris, wijzen erop dat de hele inventaris naar de apotheek van het gasthuis is gegaan.

De combinatie van onderstaande inventarislijst en de afbeelding van het interieur geven ons een goed

beeld van een apotheek uit de eerste helft van de 18de eeuw.

Literatuur

¹ Hellinga G. De Amsterdamsche stadsapothekers (1692-1754). Pharm Weekbl 1947;82:47-51.

Augustus 1985.

NOTITIE VAN DE STADTS APOTHEEK

N° 1 Houtwerk

Een toonbank

- · Groote Kruidkas daar in 54 laaden
- · Tinctuurkas daar in 34 flessen met een glaese deur
- · dito met een glase deur daar in 30 geschilderde flessen
- · Chimikas met twee glaese deuren daar in 106 fijne flessen
- · Salf kast met twee glaese deuren
- · Simpliciteitskast
- · Klein kasjen met een glaese deur daar in 21 fyne flesjes
- · Kas met 24 Laaden
- · Werkbank, daar onder drie laaden
- · groote disteleer kuyp met een tinne slang
- · dito kleinder met dito slang
- · Kist voor werk, en laakens
- · Pars in de muur
- · Houde tregter
- 24 noteboome doosen
- 4 geschilderde dito en 13 ronde dito

41 vaatjes

drie wijn vaten met ysere hoepels

Een kapelletjen met ses laeden

vier sand loopers

drie Lessenaers daar onder twee dubbelde

twee snyborden

drie Emulsi stampers drie Bolt-

stokken* en vier roerstocken

twee velt tafels† en een Groen kleed

Een dubbelde Ladder

agt trommel seeften

vier Enkelde dito

Een bier boom‡

een groote boogspiegel met een oly-

veleyest

seven stoelen met jugt leer bekleedt

een sieke stoel met jugtleer bekleedt
twee stoele met groen laaken
vyf dito leuning stoelen
drie groene Kussens
drie Land kaarten met leysten

N° 2 Delfse Potten

14 Provice Potten

23 Syroop dito

24 dito vierkanten

16 Electuuri Potten

20 ung:dito

17 olie:dito

14 Pille dito

18 Kuelse Potten

11 Kuelse Kannen

N° 3 Mortieren

vijf Marmere Mortieren in soorten,
met houte voeten

Een kleyn hand mortierje

N° 6 flessen§

32 Groote provisi flessen

15 ronde Geschilderde water flessen

10 vierkante flessen

10 Sp:flessen

N° 7. Tin

Een Groote Slang

· · dito kleynder

· · Groot syroopbekken, en deksel

· · Helm

· · Klisteer Spuyt, en kan

· · water pot

twee inkoopers

twee kandelaars

N° 8 Blik

olykannen

vier Maaten

twee Lantaerens

Een Turf bak

Fonteynjes en bakken

kandelaars

drie emmers

agt groote bossen
vierenveertig kleine bossen
vier lampen in soorten

N° 9 Kooper

twee disteleer keeters

· · Groote vysels, met houte voet

Een dito kleinder

vier hand vysels

drie groote bekkens

een steel Pan

twee decoctum Keetels

een doofpot

Kook waegen met een Kraan

vyf Furnuisen

ses tregters

een wijnbekken

seeven Ptsaankannen ||

vier kitten

150 deksels voor delfsepotten

Een vier kante doos voor Opium

ses schaelen in soorten

Een Pylgewigt van 16 pond

Een laetje met medicinaal gewigt

N° 10 Eysere

seeve vijzelstampers in soorten

Een groote balans, en houtteschaal

· · dito kleynder

· · snymes, en Blok

· · vier kante kaggel

· · Haartje

· · drie tangen

· · dertien stuks Gewigt

· · ses spaetels

· · een schaal Rek

· · twee pille passers ¶

· · drie schaeren in soorten

· · een oncer**

· · Knaap†† en twee blackers

twee ijsers om aan de schaal te han-

gen

ontfangen uyt den Apotheek

den 17 April 1754

- * Een Boltstok werd waarschijnlijk gebruikt bij het coleren door een doek.
- † Misschien klaptafels of tafels op schragen.
- ‡ Een bierboom is een juk om vaten bier aan te dragen.
- § De tekst springt hier van Nr. 3 op Nr. 6 zonder dat de reden hiervoor blijkt.
- || Frans 'tisane' is een aftreksel dat slechts zeer weinig werkzaam geneesmiddel bevat en gewoonlijk per kopjes werd ingenomen.
- ¶ Een pillenpasser is het getand signet ter verdeling van de pillenstang.
- ** Misschien een unster.
- †† Een knaap is een klerenstandaard.

Wittop Koning DA. De inventaris van de stadsapotheek te Amsterdam in 1754. Pharm Weekbl 1986:121:210-2.

Key words

History of pharmacy
Inventory
Pharmacies, municipal

Trefwoorden

Apotheker, gemeentelijk
Geschiedenis van de farmacie
Inventaris

°Publikatie nr. 14 van de
Commissie voor de Geschiedenis
van de Pharmacie.

°°Raphaëlstraat 22, 1077 PV
Amsterdam.

Abstract

An inventory of the municipal pharmacy in Amsterdam dated 1754

Amsterdam had from 1692-1754, next to the hospital pharmacy, a municipal pharmacy for the care of the poor. With the abrogation, an inventory was made up in order to transfer the whole to the hospital pharmacy. A painting, in English possession, of the interior together with this inventory, gives us an impression of this institute.

Samenvatting

Amsterdam had van 1692-1754, naast de gasthuisapotheek, een stadsapotheek voor de verzorging van de armen. Bij de opheffing werd de inventaris opgemaakt aan de hand waarvan de overdracht aan de gasthuisapotheek plaatsvond. Een schilderij van het interieur van deze stadsapotheek, te zamen met deze inventaris geeft ons een beeld van de inrichting.

DE LANDSAPOTHEKER

D.A. WITTOP KONING

De landsapotheker werd aangewezen om, naast zijn normale apotheekpraktijk, geneesmiddelen te leveren voor rekening van de Staten (Generaal). Een dergelijke aanwijzing vond plaats in oorlogstijd, wanneer in onze havens vele gewonden werden binnengebracht. Al wordt hij niet als zodanig genoemd, de eerste landsapotheker zal Daniël Gellinckhuysen te Brielle zijn geweest in 1599. In dat jaar werd als eerste overzeese militaire expeditie een vloot uitgerust van 73 schepen met 11 000 man aan boord, om de Spaans-Portugese kust te blokkeren en mogelijk een haven daar te veroveren. De expeditie mislukte en de helft van de vloot werd naar het vaderland teruggestuurd. Een belangrijk deel van de teruggekeerde zeelieden en soldaten werd in Brielle aan land gezet. Apotheker Gellinckhuysen ontving f 138, 3 st van de Staten Generaal voor de leverantie van de benodigde medicamenten.

Na de eerste Engelse oorlog (1652-1654) leverde de betaling voor de behandeling van de gevangenen moeilijkheden op tussen de admiraliteiten van Zeeland en van Amsterdam. De rekeningen werden kennelijk bij de admiraliteiten ingediend en niet centraal bij de Staten.

In 1673, tijdens de oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen, werden landsapothekers aangewezen, in ieder geval in Zeeland. Zij moesten de geneesmiddelen leveren voor de gewonde matrozen, die in de havens werden binnengebracht. Zo was François Modeus in 1673 landsapotheker in Vlissingen. Hij vroeg voor de leverantie van geneesmiddelen in de oorlogsjaren bijna 1800 gulden, waarop echter door de heren van de Admiraliteit duchtig werd besnoeid. In Veere was Joannes Scheer in 1673 landsapotheker. Zijn rekening bedroeg alleen over 1673 al 900 gulden.

In 1697 werd Jacob Pénij Jr. 's Lands- en Admiraliteitsapotheker te Middelburg. Het onderscheid lag waarschijnlijk slechts in de instantie waar gedeclareerd moest worden.¹

In Friesland had de functie van landsapotheker meer continuïteit en meer inhoud. Daar leverden zij bijvoorbeeld ook aan de gevangenis. De resolutieboeken van Gedeputeerde Staten van Friesland beginnen in 1606 en vermelden tot 1653 slechts enkele losse betalingen aan verschillende apothekers en een medicus. Op 8 juli 1606 werd 200 gulden gegeven aan Dr. Velsius tot inkoop van medicamenten binnen Coevorden. Dat daar een depot was voor geneesmiddelen, weten we uit andere bron. Grendel geeft de volgende passage 'Warnaar ten Broeke, Burgemester en Apothecar te Coevorden' bericht in 1653 dat hij aldaar 'over de agt en dertig jaaren had gewoond en de voorraad van alle medicamenten gehouden tot gerief van het Guarnizoen'.²

Op 22 maart 1650 werd aan Tacitus Nijenhuis erven, apotheker 'ter saecke geleverde olyen tot smeeringe ende schoenmaecken vant Landtschaps geweer ende wapenen 55 £', op 20 februari van datzelfde jaar aan 'Pier . . . apothequer binnen Leeuwarden 3 Car gl 9-0', en op 28 maart 1653 'voor medicine bij de reendeerde Aurelia van Hilkama genoten 15-15-0'. In 1651, op 27 november, krijgt weer een andere Leeuwarder apotheker, Francoys de Swart, de 'Leverantie van boomolie aent schoonmaecken der wapenen gebruyckt 40-19-. François de Swart was burgemeester van Leeuwarden in de jaren 1660-1663, 1673-1676 en 1683-1687. Hij kocht het huis 'de Pau' op de hoek van de Vismarkt. Hij overleed eerst in 1691.³ Op 9 februari 1653 werd weer betaald, 'ten dienste vant Landt bij de Rustmeester gebruyckt tot schoonmaeckinge van de geweeren ende wapenen in 's Lants amunitiehuys 46 £ -8'.

Op 21 november 1653 werd 'Jelle Takes apothequer binnen Leeuwarden gebeneficeert met de leve-

T A U X D E R M E D I C Y N E N V O O R ' S L A N D S A P O T H E K E R

O P G E S T E L T

DOOR HET COLLEGIUM MEDICUM
PROVINCIALE,

Op speciale Last der Edele Mogende Heeren
Gedeputeerde Staten van Vriesland.

Ingevolge Hoogst Dierzelver Resolutie van den
10 Juny 1784.

En geapprobeert den 7 September.

T E L E E U W A R D E N

By de Weduwe WILLEM COULON, Landtschaps en Academie Drukkersche der Ed. Mog. Heeren Staten van Vriesland 1784.

FIGUUR 1

Omslag van de taxe voor de Friese landsapotheker

31 December 1796 wordt T.C. Winkeler beëdigd op deze instructie. In 1805 wordt bepaald dat de indiening der rekening plaats moet vinden bij de departementale commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht, de opvolger van het provinciale Collegium medicum. De berekening moet plaatsvinden naar de door deze commissie uitgegeven armentaxe. Voorts wordt in 1805 bepaald dat de apotheker geen linnen of doek, geen wijn, als mede geen pennen voor rekening van den Lande zal leveren. De apothekers zouden in het vervolg bij toerbeurt de leverantie krijgen.

Literatuur

- ¹ Leuftink A. De geneeskunde bij 's Landsoorlogsvloot in de 17e eeuw. Assen: Van Gorcum en Comp. NV. 1953.
- ² Grendel E. Enkele kanttekeningen bij de geschiedenis van de militaire apothekers in Nederland. Pharm Weekbl 1966;101:187-92.
- ³ Graftschriften tussen Flie en Lauwers in. Leeuwarden: A. Jongbloed, 1952:46.
- ⁴ Cohen Hk. Uit den goeden ouden tijd. Van leerjongen tot meesterapotheker. Pharm Weekbl 1930;67:907-1020.
en voorts de Resolutiën en het Appointementsboek van Gedeputeerde Staten van Friesland (Rijksarchief Leeuwarden, archief nr. 509 i en j).

December 1985.

Key words

Fees and charges
Friesland
Government pharmacists
History of pharmacy
Zeeland

Trefwoorden

Friesland
Geschiedenis van de farmacie
Honoraria en tarieven
Overheidsapothekers
Zeeland

*Mededeling 16 van de Commissie voor de Geschiedenis van de Pharmacie.

**Raphaëlstraat 22, 1077 PV Amsterdam.

Wittop Koning DA. De landsapotheker. Pharm Weekbl 1986;121:301-4.

Abstract

Pharmacist of government

A 'landsapotheker' (pharmacist of the government) purveyed medicaments on the account of the States General. A number of examples, especially in Zeeland, is dealt with. In Friesland they were appointed by the Deputy States. Their task during peace existed chiefly in purveying medicaments to the house of detention. In 1784 a tax was printed in which also a taxa laborum was inserted.

Samenvatting

De landsapotheker leverde geneesmiddelen voor rekening van de Staten Generaal. Een aantal voorbeelden van deze apothekers in Zeeland wordt behandeld. In Friesland werden zij aangesteld door Gedeputeerde Staten van Friesland. Hun taak in vreedstijd bestond voornamelijk uit levering voor gedetineerden. In 1784 werd een gedrukte taxte uitgegeven, waarvan ook een arbeidstaxte deel uitmaakt.

EEN PRIJSCOURANT VAN DE APOTHEEK VAN HET ST. PIETERSGASTHUIS TE AMSTERDAM UIT 1755

D.A. WITTOP KONING

In het archief van het Collegium Medicum in het Gemeentearchief te Amsterdam bevindt zich een handgeschreven prijscourant (nieuw nummer 7) getiteld: 'Notitie der prijzen, soo als de medicamenten aan de Stad berekent werden van St. Pieters Gasthuys'. Het stuk is gedateerd 24 januari 1755.

Het jaar ervoor werd de Amsterdamse stadsapothek, die sedert 1693 gevestigd was in de voormalige stadsstallen op de N.Z. Voorburgwal tussen de Huiszittensteeg en de Molsteeg (achter het Koninklijk Paleis) opgeheven en verenigd met de apothek van het St. Pieters- of Binnengasthuis.¹ De

taxe werd dus opgesteld toen de gasthuisapothek weer belast werd met de levering van medicamenten aan de stadsarmen. De lijst bevat 224 geneesmiddelen, de prijzen zijn in guldens en stuivers, de hoeveelheden in medicinale poedren, onzen en drachmen. Zoals we hebben gezien, werd bij de opheffing van de stadsapothek inventaris opge-
maakt.¹

Het aantal bewaard gebleven taxen is zo klein, dat het mij wenselijk voorkwam deze, voorzien van enige noten, in extenso te publiceren.

1755	.. -	Cinnamomi	1 10 -	.. -	Vulneraria	2 --
24 januarij	.. -	Coerulea	- 6 -			
Notitie der prijzen, soo als de medicamenten aan de Stad berekent werden van St. Pieters Gasthuys.	.. -	Divina Fern.*	- 12 -	1 3 Spir:	Corn: Cervi	- 3 -
1:p: Aq: Antihelmintica	- 12 -	Melissa mag.	2 --	.. -	C:C:Succin.	- 8 -
.. - Antihijsterica	3 --	Phagadenica	- 6 -	.. -	Matricalis	- 3 -
.. - Antiparalytica	2 --	Rosarum	- 4 -	.. -	Nitri Dulcis	- 6 -
.. - Calcis Viv.	- 6 -	Stiptica	1 10 -	.. -	Sal vol. oleos	- 12 -
		Theriacalis	2 --	.. -	- Armoniaci	- 3 -
		Vitae mulierum	4 --			

Wittop Koning DA. Een prijscourant van het St. Pietersgasthuis te Amsterdam uit 1755. Pharm Weekbl 1986;121:235-7.

Key words
Fees and charges
History of pharmacy
Hospital pharmacies

Trefwoorden
Geschiedenis van de farmacie
Honoraria en tarieven
Ziekenhuisapotheken

Abstract
A price list of the pharmacy of St. Pieters Gasthuis in Amsterdam from 1755
The hospital pharmacy, taking over the task of the municipal pharmacy (1754), needed a list of prices to charge the municipality for the care of the poor. The list (1755) is still preserved in the archives of the hospital and comprises 224 drugs, with the prices in guilders and pence.

Samenvatting
De apothek van het St. Pietersgasthuis te Amsterdam had, na de overname van de stadsapothek in 1754, behoefte aan een prijslijst voor de doorberekening van de geneesmiddelen voor de armen, aan de stad. Deze lijst, uit 1755, is nog bewaard in het archief van het gasthuis en omvat 224 geneesmiddelen met de prijzen in guldens en stuivers.

*Publikatie nr. 15 van de Commissie voor de Geschiedenis van de Pharmacie.
**Raphaëlstraat 22, 1077 PV Amsterdam.

1 p.	-	Vini camphorat	- 10 -	..	-	Cort:Peruvian	- 16 -	..	-	Cantharides	- 3 -
1 p:	-	Vinum Antiscorbatic	- 10 -	..	-	Detersivum††	- 12 -	..	-	Cort. Peruv.	- 6 -
..	-	medicatum	- 10 -	..	-	Diaphoreticum	- 12 -	..	-	Gum. Myrrhae	- 8 -
..	-	Cerevis:Antiscorb. Syd.†	1 10 -	..	-	Diureticum	- 12 -	..	-	Merc. Praecipit	- 6 -
..	-	Medicata	- 5 -	..	-	Lign.Guajaci	- 6 -	..	-	Rubr.	- 6 -
1 §	-	Elix: Propriet:parac. ‡	- 10 -	..	-	Majalis	- 8 -	..	-	Rad: Rhei	1 4 -
..	-	Salutis	- 2 -	..	-	Oleos. et Lubri-	- 12 -	..	-	§acch: Saturni	- 6 -
1 p	-	Stomachic	1 10 -	..	-	Quinq Rad: aper.	- 12 -	..	-	Lap. Infernalis §1	- 13 -
..	-			..	-	Salzaparilliae	- 12 -	..	-		
1 §	-	Tinct. Castorei syb.§	- 15 -	..	-	Temperans	- 12 -	1 -	-	Lectulus Antirachiticus***-	18 -
..	-	sive Bals asthmat	- 12 -	..	-	Valid.	- 12 -	1	-	Nodus Laxans c:	
..	-	Laud:Liq:St†	1 4 -	..	-	Adstringens	- 12 -	..	-	Manna†††	- 10 -
..	-	G:Lacc.c:Sal Tart.	- 8 -	..	-			..	-	Collut: Antifebrilis	- 6 -
..	-	Tartar. Chalijb.	- 4 -	..	-	Emuls Diuretica	- 9 -	..	-	- Emolliens	- 6 -
..	-	Tinctura radicum et		..	-	Lenit Adstring	- 10 -	..	-	- Pectoralis	- 5 -
..	-	Cort: variorum	- 2 -	..	-	Ordinar	- 6 -	C	-	Pilulae Ant Acida	- 12 -
1 p:	-	Aloes et Mijrrhae	1 -	..	-	Purgans	- 6 -	..	-	Antihystericae	- 16 -
1	-	Mixt: Ant Acida	- 8 -	..	-			..	-	Balsamicae	- 10 -
..	-	Ant Alcalica	- 12 -	..	-	Haust. ‡‡ Emetic.	- 6 -	..	-	Chalybeatae	14 -
..	-	Ant Epileptica	- 9 -	..	-	Purg:c:Merc	- 6 -	..	-	Detergentes	- 12 -
..	-	Antihelmintica	- 12 -	1	-	Linctus §§ Emolliens	- 4 -	..	-	Hydragogae	1 -
..	-	Antifribilis	- 6 -	..	-	Purgans	- 6 -	..	-	Laxantes	1 -
..	-	Antihydrops: calida	- 14 -	..	-	Sapiens	- 8 -	..	-	Merc Purgant	1 -
..	-	Frigida	- 12 -	..	-			..	-	Resolvent	- 12 -
..	-	Antihysterica	- 10 -	1	-	Lb Mel Album	- 8 -	..	-	d'Obstruent	- 12 -
..	-	Antinephritica	- 9 -	..	-	Rosarum	1 4 -	..	-	Purgantes	- 15 -
..	-	Cardiaca	- 16 -	..	-			C	-	Pilulae Pectoralis	- 8 -
..	-	Diuretica	- 10 -	1	-	§ Oxymel Scillitic	- 2 -	..	-	Resolventis	- 16 -
..	-	Laxant c.Rh.Extr.	1 -	1	-	p.Hydrom. Antihelmintic	1 -	..	-	Roborant	- 15 -
..	-	Laxant c.Rh.Pulv.	- 12 -	..	-			..	-	Stomachiae	- 15 -
..	-	Laxant pro pueris	- 14 -	1	-	Lb Rob Juniperini	1 4 -	..	-		
..	-	Lenit Adstring	- 8 -	1	..	Ribesior	- 12 -	1	-	§ Ol. Amijgd. Dulcium	- 3 -
..	-	Mellis antiscorbutu	- 12 -	1	..	Sambuci	- 16 -	1	-	Lb - Cocta variae	- 16 -
..	-	Menthae	- 8 -	..	-			..	-	Laurinum	- 16 -
..	-	Pectoralis	- 12 -	1	-	Cond : Antibiliosum	- 12 -	..	-	Terebinthinae	- 4 -
..	-	Puerilis	- 4 -	..	-	Antihelminthic	- 8 -	Lb 1	-	Ung. aegypticus	1 4 -
..	-	Resolvens	- 8 -	..	-	Antihydrops:		..	-	Alb: camphor	16 -
..	-	Stomachica	- 10 -	..	-	calid	- 8 -	..	-	Althaeae comp	1 4 -
1	-	Gargarism. Corrobor.	- 9 -	..	-	Antihydrops:		..	-	simp	- 12 -
..	-	Emolliens	- 9 -	..	-	Frig	- 14 -	..	-	Apostolorum	1 4 -
..	-	Incidens	- 12 -	..	-	Corroborans	- 6 -	..	-	Arthanitae	1 10 -
..	-	Refrigerans	- 10 -	..	-	Febrifugum	- 8 -	..	-	Aureum	- 16 -
..	-			..	-	Laxans	- 14 -	..	-	ad Ulcera	- 16 -
..	-			..	-	Pectoralis	- 8 -	..	-	Desiccativ:Rubr.	- 15 -
..	-			..	-	Stomachicum	- 8 -	..	-	Diapomphalyg.	1 -
..	-	Collut:Oris Absterg**	- 12 -	..	-			..	-	Defens:Coerul	- 16 -
..	-	Adstring	- 10 -	..	-			..	-	Enulat:c:Merc	1 4 -
..	-	Antiscorb.	- 8 -	1	-	§ Cons.fl.Anthos	- 8 -	..	-	Fusc. Felic:	1 16 -
..	-	Calida	- 9 -	..	-			..	-	Wurtzii†††	
..	-	Frigida	- 7 -	§	-	Theriaca Diatessar	- 2 -	..	-	Martiatum	1 12 -
..	-			1	-	Pulpa Cassiae	- 3 -	..	-	Nutritum	- 12 -
..	-	Collyr. Anti-phlogistic	- 4 -	..	-	Tamarind	- 2 -	..	-	Nervinum	1 4 -
..	-	Clysmata c applicatione f	1 4 -	..	-	Manna	- 4 -	..	-	Oculare	- 16 -
1	-	Syr. Artemisia	- 2 -	1	-	Bolus sudorifer	- 3 -	..	-	Keijseri §1 §§§	- 2 -
..	-	Cichor.c.Rheo	- 3 -	..	-			..	-	Populeum	1 -
..	-	Diacnicu	- 4 -	§	-	Pulv. Ant Acidus	- 4 -	..	-	Rosaceum	- 12 -
..	-	Mentha	- 3 -	..	-	Adstringens	- 10 -	..	-		
..	-	Mijrtini	- 3 -	..	-	Antihelminthic	- 4 -	..	-		
..	-	Rhamni cathartic	- 4 -	..	-	Purg.	- 6 -	1	-	Liniment Anthelmintic	- 3 -
..	-	Rosar.Sol.c.Sennae	- 3 -	..	-	Emenugogus	- 8 -	..	-	Purg.	- 3 -
..	-	Stoechados	- 3 -	..	-	Secund	- 8 -	..	-	Antiparaljitic	- 2 -
..	-			..	-	Menstrualis	- 4 -	..	-	Corrobor	- 2 -
1	-	Julapium ordinari.	- 12 -	..	-	Pectoralis	- 12 -	..	-	Corroborans	- 2 -
..	-			..	-	Suffimig ¶ Corrob	- 6 -	..	-	Leniens	- 2 -
..	-	Decoct Antiictericum	1 -	..	-	Temperans	- 4 -	..	-	Oculare	- 2 -
..	-	Antivenereum	- 15 -	..	-	in diarrhea	- 6 -	..	-	ad Scabiem	- 2 -
..	-	Chinae	- 12 -	1	-	§ Alum: ust:	- 2 -	1	-	Lb Bals:Arcae Digestiv.	1 4 -

1 3	-	Lucatelli lb 1	1 12 -	..	-	Griseum	1 4 -	1 3	Scutum****	
"	-	Nephritic	- 12 -	..	-	Gratia Dei			stomachicum	- 3 -
"	-	Sulphuris	- 6 -	..	-	c. et sine Aerug	1 4 -	1 Lb	Cataplasma	- 4 -
						d'Labdano	1 12 -	"	Stupa††††	- 5 -
1 Lb	Empl:d'	Baccis Lauri	1 4 -	..	-	Melilotae	1 12 -	"	Pannus Linteum‡‡‡‡	
"	-	Betonicae	1 12 -	..	-	Mucilaginis	1 12 -	"	No 1	1 4 -
"	-	d'Chavonnae	1 12 -	..	-	Opodeldoch	2 - -			
"	-	e Cumino	- 16 -	..	-	Oxocroci	2 - -			
"	-	Diapalmae	- 16 -	..	-	Ranar. c.			Literatuur	
"	-	Defens:Coerul	1 - -	..	-	Merc spl	2 10 -		1 Wittop Koning DA. De inventaris	
"	-	Vigonis¶¶¶¶	1 8 -	..	-	d'Sperm. Ceti	1 10 -		van de stadsapotheek te Amsterdam	
"	-	Diachyl c: Gum	1 12 -	..	-	d' - Ranar	1 10 -		in 1754. Pharm Weekbl 1986;	
"	-	Simpl.	- 16 -	..	-	Resolvens	1 12 -		121:210-2.	
"	-	Diapompholyg	1 - -	..	-	Saponis	1 12 -		Augustus 1985.	
"	-	d'Galban: crocat	2 8 -	..	-	Stictitic Parac.‡	1 12 -			

* Jean Fernel, bekend Frans medicus (1497-1558).
† Thomas Sydenham (1624-1689). Engels medicus.
‡ Theophrastus Bombastus von Hohenheim, genaamd Paracelsus (1493-1541), beroemd medicus.
§ Syberiensis.
¶ Chalybs = staal.
¶¶ Corroborantia = middelen ter

versterking.
** Abstergere = doen verdwijnen.
†† Detergere = reinigen.
‡‡ Haustus = drankje.
§§ Linctus = liksap.
||| Condita = geconfijte vruchten enz.
¶¶ Suffumigabulum = rookvat.
*** Lectulus = strobed.
††† Nodulus = zakje.

‡‡‡ Felix Würtz (1510-1576), chirurgijn in Bazel.
§§§ Keizer, een Nederlandse oogarts.
|||| mij onbekend.
¶¶¶ Johannes de Vigo (1460-1520), lijfarts van Paus Julius II.
**** Scutum = schildvormige pleister.
†††† Stupa = bevochtigd verband.
‡‡‡‡ Pannus = oogkapje.

EEN ANTWERPSE TAXE VAN MEDIKAMENTEN VAN 1668 TE HULST

L.J. VANDEWIELE

In het gemeentelijk archief van de stad Hulst (Zeeuwsch-Vlaanderen) berust «Den Tax vande Medicamenten», een bundel van 17 bladzijden. Bij nader toezicht blijkt deze taxe een totnogtoe onbekende taxe van Antwerpen te zijn, gedateerd 29 september 1668 (1).

In de meeste steden, vooral deze waar een stedelijke farmakopee werd uitgegeven, was het gebruikelijk een taxe van de medicijnen te publiceren (2): «una cum justo valore et pretio quo eadem (medicamenta) divendi deberunt» (samen met de juiste waarde en de prijs waarvoor de medikamenten moeten verkocht worden) (3). Het lag oorspronkelijk in de bedoeling van de Collegia Medica en van het Stadsbestuur dergelijke taxe ieder jaar te herzien en aan te passen aan de prijsschommelingen. Daar is meestal weinig van in huis gekomen.

Te Antwerpen werd in 1661, samen met de farmakopee, een taxe uitgegeven: *Valor seu Pretium Medicamentorum*, een lijst van 372 medikamenten, waarvan de prijs uitgedrukt wordt in stuivers. De Antwerpse apothekers vonden die farmakopee en ook die taxe maar niks en stelden aan de Magistraat voor, zowel farmakopee als taxe te korrigeren. Zij vinden de eed, die zij moeten doen op het onderhouden van deze taxe, niet eerlijk: «Ten tweede dat den tax sal worden verandert met het gevoelen van de generaliteyt, om de veele abusen daer in bevonden ende naedemael de medicamenten dickmaels inden prys comen te verhoogen ende te verminderen, soo ist dat daer op geenen eedt en kan gedaen worden want den selve oock alle jaere moet gerenoveert worden... naer het opgaen ende afgaen der pryse» (4).

We moeten wachten tot in 1742 eer de magistraat van Antwerpen aanmerkt: «dat het nochtans noodigh is sonder uytstel te reguleren eenen generaelen gelycken voet, op den welcken de apothekers hunne medicamenten souden kunnen ende mogen verkoopen» (5).

Er is dus een hele tijd verstreken tussen 1661 en 1742, zonder dat er van een verandering van de prijzen in de taxe van de medicijnen spraak is. Het is niet uitgesloten, dat er pogingen ondernomen werden om een betere tarifiering te bekomen.

Een dergelijk poging werd ondernomen door de apothekers Peter Wannemaker en Joannes-Baptista Bouwens in 1668. Was dit een privé onderneming van deze twee apothekers? Waren zij gevolmachtigd door het apothekerskorps? Kwam hun voorstel bij de Magistraat terecht en werd de taxe door deze verworpen? Al vragen waar we geen antwoord op kennen, al wat we weten is, dat deze taxe nu te Hulst in het stedelijk archief berust; hoe die daar gekomen is blijft eveneens een vraagteken.

De bundel uit het stadsarchief van Hulst draagt op de eerste bladzijde bovenaan als opschrift: *Den tax vande medicamenten*. Op de eerste drie bladzijden staan, onder de titel CLYSTEER, een 17-tal recepten van klisteren (lavementen), van een andere hand en niet behorend bij de taxe. De formules van deze klisteren zijn gereed getari-

feerd, het goedkoopste lavement kost 3 stuivers, het duurste 2 florijnen, 4 stuivers. Dan volgt de taxe van 414 medikamenten. Op het eind staat volgende tekst: Wy onders[creven] als beeedige oudermans, proefmeesters ende keurmeesters vande Apotekers deser stadt dat de voors[eyde] taxacie ende prisinge in dese vergaert ende gespecificeert deselve hebbe gepriseert ende getaxeert naer reghter consientie, in kennis van dese alsoo noodigher kennisse van de waerhijt hebben dit onder-tekent. A[nno] d[omin]ij 29 7bre 1668 In Antwerpen

Peter wannemaker
Joannes baptista bouwens

Over de twee ondertekenaars is weinig bekend. R. Aernouts (6) vond de naam van Peter Wannemaker in het *Letterboek van het Hooft-Ambacht der Meersche 1649*, in de *Poortersboeken 1657/58* en in de *Liggere der Apotekers van Antwerpen* als «ouderman der Apotekers en Meesterapoteker 1661».

De naam van Joannes-Baptista Bouwens vond dezelfde auteur in de *Liggere* 1649 en 1661 als «meesterapoteker» en in de *Rekwestboeken 1668/69*. Van deze J.B. Bouwens «ouder-man vande Apotekers deser Stadt» is bekend, dat «eenighe moetwillighe persoonen» in de nacht van 27 op 28 maart 1670, de ruiten van zijn huis «inde Braderijstraet» uitgesmeten hebben (7).

Ruimtebeperking laat ons niet toe de gehele taxe van 414 medikamenten hier over te schrijven. Wij beperken ons dan ook tot het geven van de samenvatting der rubrieken, die we vergelijken met de taxe van Antwerpen 1661 en van Brussel 1641. In een tweede tabel zullen we de prijzen van de 3 taxen vergelijken en nemen uit iedere dispenseervorm een willekeurig medikament als voorbeeld.

De prijzen worden uitgedrukt voor Antwerpen 1668 in florijnen en asses, voor Antwerpen 1661 in stuivers, voor Brussel 1641 in florijnen en stuivers. Zie, «Lijst van de medikamenten», p. 205-210.

Zo we de indeling van de 414 medikamenten uit de taxe van 1668 bekijken, dan zien we dat deze taxe tamelijk afwijkt van de Taxe van Antwerpen 1661 (met 372 geneesmiddelen), maar dicht aanleunt bij die van Brussel 1641 (ofschoon deze veel minder medikamenten bevat: 286).

Vergelijken we nu de taxatie van de medikamenten in de 3 taxen dan kunnen we de konklusie trekken, dat de prijzen meestal gelijklopend zijn; de taxe van 1668 heeft eerder neiging tot lagere taxatie dan die van 1661. Zou hierin de reden liggen, dat de taxe nooit officieel werd?

We nemen als voorbeeld een willekeurig medikament uit ieder van de dispenseervormen.

Nota:

1 grein = 0.0621 g

1 drachme = 60 grein = 3.726 g

1 ons = 8 drachmen = 19.808 g

1 pond = 12 ons = 357.696 g

Mij onders. als aedige. onderman, professor,
en inmeester d'opdracht. van d' apotheker d'opdracht
dat de voorb. kopain, oprijfinge in d'opdracht
en gaffelindere d'opdracht. van d'opdracht. en gaffelindere
enkele meesters. Constatie, in kennis was d'opdracht. van d'opdracht.
Kennishe was d'opdracht. van d'opdracht. d'opdracht. d'opdracht.
1660 Ex Amstredam.

~~Joan Baptist~~
Joan Baptist, Constatie

Lijst van de medikamenten:

	A'pen 1668	A'pen 1661	Brussel 1641
<u>Aque distilate</u>	6	0	6
1 à 3 asses per ons			
2 à 4 - - -			
1 à 6 - - -			
1 à 18 - - -			
1 à 1 florijn 10 asses per ons			
<u>A.S.</u> (= Aquae simplices)	53	6	0
49 à 3 asses per pond			
4 à 5 - - -			
<u>Aceta</u>	5	0	5
4 à 1½ as per ons			
1 à 3 asses per ons			
<u>Syrup</u>	50	39	40
17 à 2 asses per ons			
8 à 2½ - - -			
15 à 3 - - -			
8 à 6 - - -			
2 à 8 - - -			
<u>Mellita</u>	6	8	7
4 à 2 asses per ons			
1 à 3 - - -			
1 à 4 - - -			
<u>Rob</u>	10	0	5
9 à 2 asses per ons			
1 à 4 - - -			
<u>Conserve</u>	20	10	12
13 à 2 asses per ons			
4 à 3 - - -			
3 à 4 - - -			
<u>Condita</u>	10	0	3
6 à 2 asses per ons			
2 à 2½ - - -			
1 à 12 - - -			
1 à 1 florijn 2 asses per ons			

<u>Tablelle</u>	23	9	8
6 à 2½ asses per ons			
11 à 3 - - -			
5 à 4 - - -			
1 à 12 - - -			
<u>Looch</u>	8	0	2
2 à 2 asses per ons			
5 à 4 - - -			
1 à 6 - - -			
<u>Electuar. solut.</u>	14	15	15
4 à 6 asses per ons			
7 à 8 - - -			
3 à 10 - - -			
<u>Pulver. solut.</u>	7	11	5
3 à 2 asses per drachme			
4 à 3 - - -			
<u>de Antidotis</u>	10	13	15
4 à 4 asses per ons			
2 à 6 - - -			
3 à 12 - - -			
1 à 6 - - drachme			
<u>Confect Cordiael</u>	4	0	0
2 à 10 asses per drachme			
2 à 12 - - -			
<u>Species Aromat.</u>	15	19	18
3 à 3 asses per drachme			
8 à 4 - - -			
4 à 10 - - -			
<u>Pul(veros) Chimici</u>	16	0	15
1 à ½ as per drachme			
1 à 3 asses per drachme			
1 à 6 - - -			
1 à 10 - - -			
1 à 12 - - -			
1 à 15 - - -			
4 à 1 florijn - -			
1 à 1 fl. 4 asses - -			
1 à 1½ fl. - -			
4 à 2 florijn - -			

<u>Trocisci</u>	12	9	14
1 à 1 as per drachme			
1 à 2 asses per -			
9 à 3 - - -			
1 à 2 florijn 8 asses per drachme			
<u>Pillule</u>	27	16	21
2 à 2 asses per grein			
1 à 3 - - -			
18 à 3 - - drachme			
1 à 4 - - -			
2 à 6 - - -			
1 à 8 - - -			
1 à 9 - - -			
1 à 12 - - -			
<u>Olea destillata</u>	21	27	0
1 à 3 asses per druppel			
1 à 1½ as per ons			
2 à 3 asses - -			
1 à 4 - - -			
10 à 6 - - -			
2 à 15 - - -			
1 à 16 - - -			
2 à 18 - - -			
1 à 1 florijn 4 asses per ons			
<u>Spiritus</u>	4	4	5
1 à 6 asses per ons			
2 à 10 - - -			
1 à 12 - - -			
<u>Olea per decoct. et express.</u>	31	41	26
16 à 2 asses per ons			
1 à 3 - - -			
9 à 4 - - -			
4 à 6 - - -			
1 à 16 - - -			
<u>Cerata</u>	3	4	4
1 à 3 asses per ons			
2 à 4 asses - -			

<u>Unguent</u>	23	25	26
9 à 2 asses per ons			
8 à 4 asses per ons			
1 à 5 - - -			
3 à 6 - - -			
1 à 8 - - -			
1 à 10 - - -			
<u>Emplast.</u>	14	18	14
5 à 2 asses per ons			
5 à 4 - - -			
2 à 5 - - -			
2 à 6 - - -			
<u>Salia</u>	17	0	0
1 à 1 as per drachme			
1 à 3 asses per -			
2 à 4 - - -			
9 à 6 - - -			
3 à 8 - - -			
1 à 12 - - -			
<u>Decocta</u>	5	5	13
1 à 4 asses per 4 pond			
1 à 16 - - 4 -			
1 à 5 - - pond			
1 à 10 - - -			
1 à 6 asses per half pond			
Simplicia Praeparata	0	17	0
Sparadrappum	0	1	0
Aquae chymice elictae	0	10	0
Olea chymica	0	27	0
Balsama	0	6	0
Tincturae & extracta	0	13	0
Sales et Magisteria	0	41	0
Croci et Flores	0	9	0
Pulveres simplices	0	0	5
Extracta	0	0	2
Totaal	414	372	286

<i>Prijzen:</i>	A'pen 1668	A'pen 1661	Brussel 1641
Aqua mellis 1 ons	4	–	4
Aqua cichor. 1 pond	3	–	–
Acetum squilliticum 1 ons	3	–	3
Syrup. de althea fernelii 1 ons	2½	2½	3
Oximel simpl. 1 ons	2	–	2
Rob agreste 1 ons	2	–	2
Conserve flor. violar. 1 ons	4	6	6
Condit. rad. enule campane 1 ons	2	–	2
Tab. manus cristi perlati cum auro 1 ons	12	24	12
Looch de pulmone vulpis 1 ons	3	6	6
Electuar. solut. hiera pigra galeni 1 ons	6	6	6
Pulv. solut. sene montagnane 1 drachme	2	2	1½
Metridatij 1 ons	6	6	8
Conf. cordiael de hyacinto c(um) M(usco) 1 drachme	12	–	–
Species aromat. diarhodonis abbatis 1 drachme	4	4	4
Pulv. chimic. cremor tart. 1 drachme	2	–	2
Trocisci gallie moschata 1 drachme	2 fl. 8as	5 fl.	6 fl.
Pillule sine quibus esse nolo 1 drachme	3	3	3
Olei de lateribus 1 ons	6	8	–
Spiritus vitrioli 1 ons	6	6	16
Oleum amygd. dulc. recens. 1 ons	6	5	6
Ceratum sandalinum 1 ons	3	4	4
Unguet. comitisse 1 ons	6	5	6
Emplast. de ranis c. mercurio 1 ons	4	4	4
Salia geniste 1 drachme	6	–	–
Decoct. aq. hordei 4 pond	4	4	6

De *konklusie* die we uit deze vergelijkingen kunnen trekken is, dat de 2 oudermans bij het opstellen van hun nieuwe taxe in 1668, merklijk meer prijzen van medikamenten aanduiden dan de taxe van Antwerpen 1661 en meer dan die van Brussel 1641. De tarifikatie van de medikamenten wijst uit, dat de prijzen in de 3 taxen soms gelijklopend zijn, een enkele keer zijn de prijzen van 1668 hoger dan die van 1661 en Brussel 1641, maar meestal zijn zij merklijk lager.

Het is dus niet duidelijk wat de apotekers in 1668 bezielt heeft om een nieuwe taxe op te stellen. Behalve dat een 40-tal medikamenten werden getarifeerd, die in de Taxe van 1661 niet voorkomen, is er van prijsschommeling weinig te merken. Duidelijk is, dat de taxe van Brussel en niet die van Antwerpen 1661 als basis heeft gediend. Vermoedelijk waren Wannemaker en Bouwens er aan voor hun moeite en hadden ze wegens de geringe prijsverhoging geen succes bij hun kollega's. Maar deze veronderstellingen geven nog altijd geen verklaring waarom deze taxe van Antwerpen te Hulst is terecht gekomen.

REFERENTIES

1. Dr. D.A. Wittop Koning vestigde mijn aandacht op het bestaan van deze taxe, waarvoor onze dank.
2. L.J. Vandewiele, *Geschiedenis van de Farmacie in België*. Beveren 1981, p. 314-318.
3. *Decreti et mandati ampliss. Magistratus Antv.* 27 sept. 1660.
4. C. Broeckx, *Histoire du Collegium Medicum Antverpiense*. Antwerpen 1858, p. 106.
5. *Geboden ende uyt-gheroepen by myne Heeren den Schouteth. Borge-meesteren, Schepenen ende raedt der stadt Antwerpen den 17 Julii 1742*. Zie Broeckx, o.c., p. 196.
6. R. Aernouts, *Antwerpse Apothekers 1623-1792*. *Antw. Farm. Tijdschr.* 42 (1964) nr 9.
7. L.J. Vandewiele, o.c., p. 139.

Dr. L.J. Vandewiele
Goudenhandwegel 26
B-9120 Destelbergen

OVERZICHT VAN HET 7^e LUSTRUM VAN DE KRING (1980-1985)

B. MATTELAER

35 jaar geleden werd de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux gesticht door vijf enthousiaste farmacohistorici uit de drie landen, en de eerste bijeenkomst greep plaats in Gent op 3 en 4 maart 1951. Dr.P.H.Brans werd als eerste president aangewezen, apr.I.Etienne uit Verviers werd de eerste penningmeester, en Dr.L.J.Vandewiele de eerste sekretaris van de Kring. Dr.Wittop-Koning trad op als redakteur, waarbij Prof.Gillis en apr.Van de Vyvere als bestuursleden fungeerden.

Bij het 7e lustrum van de Kring past het de 10 voorbije bijeenkomsten even te overlopen: er werden 4 bijeenkomsten in Nederland gehouden, de 6 andere grepen in België plaats. Voor Nederland hadden we Delft, Rotterdam, Groningen en Leiden, voor België kwamen Spa, Waregem, Leuven, Antwerpen, Kortrijk en Luik aan de beurt.

Wie de bijeenkomst in het voorjaar 1980 in DELFT meemaakte zal zich nog het puik programma herinneren dat Dr.Bosman-Jelgersma aldaar had ineengestoken. Het begon met een orgelrecital in de Oude Kerk, waar het gedenkteken van Antoni van Leeuwenhoek te zien was. Het verleden van de Delftse farmacie konden we daarna bekijken in een tentoonstelling van het Prinsenhof.

's Avonds kregen we in de theaterruimte van "de Waag" drie lezingen te horen met o.m. "Curiosa uit de farmaciegeschiedenis" (Dr.Vandewiele), "Bijkomende gegevens over de oudste apothekers te Gent"(Drs.De Backer- bull.62.), en "Les soins aux enfants dans l'oeuvre de la Comtesse de Ségur"(apr.Lanchy).

Op de ledenvergadering de zondagmorgen hield Dr.Vandewiele een IN MEMORIAM Dr.P.H.Brans, waarin de overleden stichter-voorzitter op zijn juiste waarde werd belicht.(bull.61). Daarna volgden opnieuw 3 lezingen, met "De Amsterdamse uitgave van de editio altera van de Pharmacopoea Amstelredamensis terecht"(Dr.W.Koning), "Verzamelen op de juiste wijze"(Drs.Van Gelder) en "De Delftse tuinen voor geneeskruiden"(Dr.Bosman-Jelgersma).

Na een heerlijk buffet trokkende deelnemers per bus naar de Cul-

tuurttuin voor Technische Gewassen, en de bijeenkomst eindigde bij apr.Winters, die de apotheek Kipp beheert, en alwaar een kleine expositie over deze beroemde apotheker was ingericht. De najaarsbijeenkomst 1980 werd door Dr.Wittop-Koning in ROTTERDAM georganiseerd, dit ter aanleiding van twee belangrijke tentoonstellingen aldaar, met name "Patient in Rotterdam" en "Geneeskunde en Farmacie in de Nederlandse politieke prent". De lezingen 's avonds waren "Outger Cluyt, apotheker, botanicus en geneeskundige"(Dr.Bosman-Jelgersma), "Un aperçu de l'Hôtel-Dieu et du Musée Flaubert d'Histoire de la Médecine de Rouen"(apr.Lanchy) en tenslotte Dr.W.Koning met "De usten-siliën van de middeleeuwse apotheek". De zondagmorgen sprak Dr. Vandewiele over "De perikelen van de Orde der Apothekers" en drs.J.Van Gelder gaf zijn tweede deel van zijn "Inleiding tot de bibliografie" ten beste. De dag eindigde met een bezoek aan het museum Boymans-Van Beuningen, waar de verzameling apothekerspotten te bewonderen waren.

In het voorjaar 1981 kwam het kuuroord SPA aan de beurt, opnieuw een andere aanpak. Vooreerst kregen we in het museum van Spa een uiteenzetting over de geschiedenis van de kuurbadstad, en 's avonds sprak prof.Halleux over "Nouvelles perspectives dans l'étude de la pharmacie médiévale", verder apr.De Causmaecker met "Oorsprong en betekenis van het pauwenmotief in de cartouchen van de Delftse apothekerspot".

De zondagmorgen, na de lezing van dr.Guislain over "De l'analyse, des qualités et des vertus des eaux de Spa", (bull.62), trokken alle deelnemers even buiten de stad, om er de jaarlijkse inzegening van het woud bij te wonen. Deze indrukwekkende plechtigheid werd opgeluisterd door een hoornensemble en een mannenkoor. In de namiddag volgde dan nog de lezing van prof. Vogelenzang "De geschiedenis en de ontwikkeling van de Nederlandse farmacopees" en apr.Lanchy eindigde met "Le Kutrolf, curiosité de la verrerie ou objet mystérieux?".

Het najaar bracht ons naar het West-Vlaamse stadje WAREGEM, geboorteplaats van Dr.Vandewiele, en de bijeenkomst begon met een plechtige zitting in het gemeentehuis van Waregem. Nadat de burgemeester ons allen had verwelkomd gaf Leo Vandewiele een pittige lezing over "De geschiedenis van de apothekers van Waregem", waarna zijn boek "De Geschiedenis van de Farmacie in België" werd voorgesteld. Na de receptie en een gezamenlijke maaltijd volgden

nog de lezingen; "Waregem in de ban van oorlog en pest(1688-1697)" door lic.Delmotte, "Hoe de militaire farmacie in Nederland op-groeide" door dr.Ligterink, en tenslotte "Bronnen voor de farmacie te Zutphen" door drs.De Backer.

Bij de lezingen de zondagmorgen hoorden we dr.Guislain over "L'en-seignement de la pharmacie à Bruxelles" en dr.Vandewiele over "Het Lapidarium van Jacob van Maerlant" (bull.64). Rond 11 uur leidde collega Bonte ons dan naar de tentoonstelling van de unieke col-lectie gesteenten, die zijn oom in de voorbije jaren had bijeen-gebracht. Apr.Mattelaer eindigde deze bijeenkomst met een voor-dracht over "Maria Sybilla Merian(1647-1717), biologe en kunste-nares".

In maart 1982 werd het opnieuw een bijeenkomst in België, met name in LEUVEN. Prof.Lemli had er nl. een tentoonstelling in de universiteitshallen ingericht met als thema "Zeven eeuwen Farma-cie. Beroep en onderwijs te Leuven vanaf 1269". De plaatselijke apothekersvereniging stelde haar tehuis voor ons open om er de ledenvergadering en de lezingen te houden. Chr.De Backer sprak over "De Sycleers te Gent. Van apothecarissen tot heren van Gottem", en Cl.Lanchy eindigde de avond met "Enigmes, curiosités, superstitions". De zondag werd eerst gevuld met twee lezingen o.m. dhr.Meulemans over "De apothekers van Leuven in de periode van 1794 tot 1849", en dr.Sondervorst over "Les sources de docu-mentation bio-bibliographiques dans l'art de guérir".

Daarna werd het prachtig stadhuis bezocht, en in het Groot Begijn-hof gaf apr.G.Gilijs dan nog een lezing over "Begijnhoven en Be-gijntjes". Een geleid bezoek aan de Sint Pieterskerk besloot deze geslaagde bijeenkomst.

In het najaar keerden we terug naar Nederland om in GRONINGEN bijeen te komen. Dr.W.Koning gaf eerst een inleiding tot de farmaceutische tentoonstelling aldaar, en na het diner kwamen achtereenvolgens aan de beurt: Drs.Venema met "200 jaar Groningse apotheken", Dr.Margaretha Modig (Zweden) met "The 17th century pharmacy 'The Blackmoore', found in 1978 by the excavations in front of the parliament building in Stockholm". Tenslotte sprak dr. Vandewiele over "Maria Magdalena is de Patronesse der Apothe-kers; hoedanig haare zalf was" (bull.65).

De zondagmorgen na de ledenvergadering sprak prof.Van Os over "100 jaar universitaire opleiding in de Pharmacie in Groningen". Tenslotte sprak dhr.Brongers over "Het Tabacologisch Museum", en

in de namiddag werd dit museum dan ook bezocht.

Op 6 en 7 mei 1983 had dan te ANTWERPEN het 9e Beneluxcongres voor de Geschiedenis der Wetenschappen plaats, onder de auspiciën van onze Kring. Niet minder dan 16 sprekers hadden zich voor dit congres aangemeld. De twee lezingen van onze leden, nl. Dr. Bosman-Jelgersma over "Zuidnederlandse emigranten en de Noordnederlandse farmacie" en apr. De Causmaecker over "Het verschijnen en verdwijnen van de Antwerpse apothekerspot in de 16e eeuw" werden zeer op prijs gesteld. Een bezoek aan het museum Plantin-Moretus, waarin de 16e eeuwse wetenschappelijke boeken en de voor Dodoens vervaardigde houten blokken werden tentoongesteld, besloot dit congres. In het najaar 1983 gaan we terug naar Nederland, nu in LEIDEN, met opnieuw een welgevuld en interessant programma.

Het begon in het Rijksmuseum voor Volkenkunde waar drs. Gan Tjang-Tek ons vergastte met "Goden en gebruiken bij de geneeskunde in het Verre Oosten". Daarna trokken we naar het museum Boerhaave waar we de tentoonstelling, ingericht door dr. Bosman-Jelgersma, konden bewonderen met als thema "Potten kijken en pillen draaien in de oude apotheek". 's Avonds hoorden we prof. Luyendijk-Elshout met "Het Caecilia-gasthuis te Leiden als instelling voor het klinisch onderwijs in de 17e eeuw". Daarna kwam drs. De Backer met "Het ontstaan en vroegste ontwikkeling van het apothekersberoep in Vlaanderen", waarna de avond besloot met een lezing aan de hand van dr. Vandewiele "De controverse over de vrouwelijke apothekers in de farmaceutische wereld in de 19e eeuw".

De zondagmorgen kwam drs. Bierman aan het woord met "Leidse apothekers in de 19e eeuw", vervolgens apr. generaal Nauroy (Fr.) met "Un pharmacien militaire français, docteur en médecine de l'Université de Leyde". Drs. Moerman besloot de voormiddag met "Goeie Mie, de Leidse gifmengster" en de bijeenkomst eindigde met een bezoek aan het museum "de Lakenhal".

In mei 1984 werd verzameling geblazen in KORTRIJK. De registratie gebeurde in het gerestaureerde Baggaertshof, waarna een bezoek werd gebracht aan de Sint Maartenskerk. De glasramen van de H.H. Cosmas en Damianus herinnerden ons aan het bestaan en de bloei aldaar van de Neringhe der chirurgyns en apothekers. In de namiddag volgden dan 6 lezingen. Vooreerst drs. L.S. Go met "De geschiedenis van de ontdekking van de Insuline" (bull. 68), vervolgens dr. Vandewiele over "Geannoteerde bloemlezing uit het Regimen Sanitatis van de School van Salerno" (bull. 67), en drs.

De Backer sprak tenslotte over "Apothekers in de Nederlanden en aangrenzend Duits gebied". Na de koffiepauze nam apr.Lanchy het woord met "La légende du Coco de mer", waarna dr.Ligterink sprak over "De farmacie in Monnikendam in de 19e eeuw", tenslotte apr. De Causmaecker over "Inro:Japanse geneesmiddelenoosjes".

De zondagmorgen hield apr.R.Aernouts een lezing over "De affiches met farmaceutisch onderwerp uit de collectie van het museum Vleeshuis te Antwerpen", en apr.B.Mattelaer besloot de lezingen met "Jozef Impe(1882-1960) Kortrijks apotheker en volksdichter"(bull. 69). Voor de maaltijd werd dan nog het Kortrijks Museum bezocht, en in de namiddag eindigden we dan de bijeenkomst met een bezoek aan het Nationaal Vlasmuseum.

We besluiten het overzicht van het zevende lustrum van de Kring met de bijeenkomst in LUIK, najaar 1984.

Het begon in het kasteel van Aigremont, waar een tentoonstelling werd gehouden met als thema "La Pharmacie d'Antan et l'Art de guérir". Daarna begon lic.Angenot de lezingen met "Vingt siècles de pharmacie au pays de Liège". Daarna kwam dr.Bosman-Jelgersma aan het woord met "De Ginsengwortel in de Nederlanden", en phn. Demonceau besloot met "Les débuts de l'enseignement de la pharmacie à Liège". Zondagvoormiddag, na de ledenvergadering hoorden we dan dr.Kelecom over "Panorama de l'exercice de la pharmacie dans le duché de Luxembourg au 18e siècle". Dr.Opsomer nam vervolgens het woord met "Genezing zonder geneesheer, van de oudheid tot heden". Na de pauze vertelde dr.Guislain ons iets over "Pharmaciens des villes, pharmaciens des campagnes", en collega Gilijs eindigde met een diamontage over de "Oude apotheken in België". De bijeenkomst besloot met een bezoek aan het Glaswerkmuseum en het aanpalende Curtius-museum.

Hiermede ronden we dan dit 7e lustrum van de Kring af. In de voorbije 5 jaren activiteit werden er 56 lezingen gehouden, verschillende farmaceutische tentoonstellingen ingericht en werden er vooral goede en interessante kontakten gelegd. Het is een verheugend feit vast te stellen dat er de laatste jaren ook studenten aan onze bijeenkomsten deelnemen. Hopelijk brengt dit de nodige vernieuwing in de komende jaren. Wat ook opvalt is het feit dat de aangehaalde sprekers dikwijls dezelfde zijn, en een meer actieve bijdrage van onze leden voor de lezingen zou ten zeerste geapprecieerd worden.

Op het Internationaal Congres voor de Geschiedenis van de Farma-

cie werd in Granada op 29 september 1985 een verklaring afgelegd over de rol die de farmaciegeschiedenis speelt in de academische opleiding van de apothekers.

Daarin werden verschillende objektieven vastgelegd om de farmaciegeschiedenis definitief ingang te doen vinden tot de universiteiten, en deze verklaring eindigt met de volgende zin :

"Indien wij de apothekers helpen om hun schakel met het verleden te vinden, dan zal de realisatie van deze objektieven hen in staat stellen het hoofd te bieden aan de huidige en toekomstige werkelijkheid, en zullen zij daardoor beter hun sociale taak en hun verantwoordelijkheid kunnen opnemen".

Farmaciegeschiedenis heeft recht op erkenning.

Apr. Bernard Mattelaer
sekretaris van de Kring.

VIJFDE FARMACEUTISCH HISTORISCHE DAG

Zaterdag 15 maart 1986

Auditorium Janssen Pharmaceutica, Beerse (België)

SAMENVATTING DER VOORDRACHTEN

Drs. J.H. Stehouwer (Arnhem):

De humoraaltheorie ten tijde van Johan van Beverwijck

De therapie volgens de inzichten van de humoraaltheorie ten tijde van Johan van Beverwijck (1594-1647), verschilt niet veel van die ten tijde van Galenus. Wel zijn er nuanceringen merkbaar, de tijd van de integratie van verklaring der natuurverschijnselen kondigde zich aan.

Volgens de humoraaltheorie werken de krachten van het geneesmiddel tegengesteld aan die van de ziekte.

In de Oudheid wist men dat niet iedere geneesmiddelenwerking uit de theorie verklaard kon worden. De aftrekmiddelen en de middelen tegen gif, kunnen alleen proefondervindelijk bepaald worden.

Bij de aftrekmiddelen blijkt de kracht van het medicament te berusten op het aantrekken van het kwade vocht door gelijkheid in kracht met de ziekte. Een gedeelte van de geneeswijze is dus homeopathisch.

Prof. Dr. F.H.L. van Os (Haren):

Wat verstond Dioscorides onder Asclepias?

Een schermutseling tussen Matthiolus en Dodonaeus in de 16e eeuw

Zwaluwwortel of Vincetoxicum was eens een beroemd geneesmiddel, vooral gewaardeerd als tegengif of antidotum bij vele soorten van vergiftigingen. De naam Vincetoxicum d.w.z. «overwint het vergift» duidt dit ook overtuigend aan. Hiernaast waren er ook reeds bij Dioscorides andere indicaties voor het gebruik van Asclepiadaceae als geneesmiddel.

Merkwaardigerwijze is Vincetoxicum in deze eeuw geheel uit de aandacht van artsen en apothekers verdwenen.

Wel beschrijft de Belgische Pharmacopee van 1747 de wortel nog. In diezelfde tijd is er een beschrijving van de wortel in Lemery opgenomen. De Franse Pharmacopee handhaaft de Vincetoxicum tot 1908, in de loop van de 19e eeuw verdween het simplex uit alle andere farmacopeën.

Toch komen in deze plant, die nu de officiële naam *Vincetoxicum hirundinaria Medicus* draagt, bestanddelen voor, die van therapeutische betekenis kunnen zijn en dit was in de Oudheid blijkbaar niet onbekend.

Deze gang van zaken in een periode toen men bijna alle geneesmiddelen van Dioscorides een officiële status gaf, doet het vermoeden rijzen dat er toch een andere oorzaak dan alleen de therapeutische betekenis geweest moet zijn, die tot de achterstelling van *Vincetoxicum* heeft geleid.

Om deze oorzaak te vinden wordt vooral aandacht geschonken aan de identiteit van de door Dioscorides in dit verband genoemde stamplanten. Matthilus en Dodonaeus konden het hierover niet eens worden.

Mevr. Drs. M.A.W. Algera-van der Schaaf (Stolwijk):

Dialogus creaturarum

Een kostelijk, kostbaar incunabel, in zijn tijd (1480) bedoeld als populair wetenschappelijk werk. De toenmalige materie om ons heen wordt op een moraliserende wijze verwoord in de vorm van dialogen.

Aan de orde komen enkele geneeskruiden met zover bekend de allereerste als illustratie bedoelde afbeeldingen in houtsneden.

Een vergelijking tussen het gebruik vroeger, en thans bekende inhoudsstoffen wordt hier en daar gemaakt en ook de moraal wordt niet vergeten.

W. Veltheer, chirurg (Leusden):

«Hildegard, niet zomaar een kruidenvrouwtje uit de middeleeuwen»

Sinds enige jaren mag Hildegard von Bingen, een non, die van 1098 tot 1179 in het Rijnland leefde, zich in een opmerkelijke belangstelling verheugen. Deze geldt niet alleen haar religieuze roeping. In een religieuze context plaatste zij haar mening over geneeskunst, gezondheid en ziekte. Toch kan men zich afvragen, wat de 20-ste eeuw er nog aan beleeft. Met de opkomst van het wetenschappelijk denken in de geneeskunde moesten haar beschouwingen wel op de achtergrond geraken, miskend door een tijdperk, dat ook niet meer met haar mystiek uit de voeten kon.

Het moet die hernieuwde interesse van onze tijd zijn, voor zowel mystieke beleving, weliswaar minder van christelijk karakter, als voor alternatieve geneesmethoden, die aan deze «revival» ten grondslag ligt, terwijl zeker ook het nieuwe feminisme er toe heeft bijgedragen Hildegard terug te halen uit de schaduw.

Drs. H. Vasbinder (Rotterdam):

Persoonlijke ervaringen in Japanse kampen

Een van de gevolgen van de verovering van Nederlands Indië door Japan in 1942, was het verwijderen van de Nederlanders uit de samenleving.

In de loop van hetzelfde jaar 1942 werden eerst de mannen en daarna de vrouwen en kinderen in kampen ondergebracht.

Mededelingen zullen worden gedaan over kampen in Buitenzorg (het kamp Ke-doeng Badak) en Tjimahi (4de-9de bataillon, het Militair Hospitaal en het z.g. Jongenskamp).

Aan de situatie die in het Militair Hospitaal werd aangetroffen, zal vooral aandacht worden besteed.

Mevr. Dr. J.H.F.F. Middag-Broekman (Goirle):

Antimycotica door de eeuwen heen

Schimmelinfecties bestaan al sinds mensenheugenis. De eerste echte antimycotica werden ontwikkeld in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Daarvoor werd al behandeld met niet specifiek tegen schimmels werkende middelen zoals zwavel en teerbevattende producten, kleurstoffen, desinfectantia, vetzuren en salicylzuurbevattende preparaten. Ook röntgenbestraling en epilatie van een door schimmel aangetaste behaarde huid was gebruikelijk. Hoewel we nu over een scala van antimycotica beschikken, blijken schimmelinfecties veel vaker voor te komen en veel ernstiger van aard te zijn dan vroeger.

BOEKBESPREKINGEN

Schwarz Chr. **Genossenschaftliche Selbsthilfe von Apothekern am Beispiel der Stada**. Stuttgart: Deutscher Apotheker-Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 34.) xii + 247 blz.; prijs gebrocheerd DM 35.—; ISBN 3-7692-0890-0.

Evenals de NMP in ons land, maar dan veel eerder, hebben de apothekers in verschillende Duitse steden en landen, gezamenlijk een aantal verpakte geneesmiddelen vervaardigd. Hiervan is de Stada (Standesunternehmen Deutscher Apotheker) de enige overlevende. Het boek vormt dan ook de geschiedenis van deze onderneming en haar voorgangers en beperkt zich tot Duitsland.

Interessant zijn de in kleuren weergegeven etiketten van de spécialités van de apothekersverenigingen uit vele Duitse steden, alle uit het archief van de oude etiketten-drukkerij van de firma Melsbach te Söbernheim.

D.A. WITTOP KONING

Wühr M. **Die Apotheken im ehemaligen Oberen Erzstift Köln**. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 31.) xiii + 486 blz.; prijs gebrocheerd DM 58.—; ISBN 3-7692-882-x.

Dit proefschrift handelt niet, zoals men in eerste instantie misschien zou verwachten, over de geschiedenis van de Keulse apotheken, maar over die van Bonn, Brühl en kleine plaatsen in het aartsbisdom Keulen. De stad Keulen was een vrije rijksstad. De geschiedenis hiervan was door Alfred Schmidt in 1931 al behandeld. In Bonn was een hofapotheek, waarvan een lijst van geneesmiddelen uit 1672 en de rekeningen 1769-1793 bewaard gebleven zijn. Door het ontbreken van de geschiedenis van de stad Keulen is het boek van regionale betekenis.

D.A. WITTOP KONING

Thomas U. **Die Pharmazie im Spannungsfeld der Neuorientierung: Philipp Lorenz Geiger (1785-1836), Leben, Werk und Wirken**. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 36.) 652 blz.; prijs gebrocheerd DM 68.—; ISBN 3-7692-0901-x.

Wederom is in Marburg een proefschrift gewijd aan leven en werken van een beroemd apotheker uit de vorige eeuw. Na Trommsdorff en Spielmann betreft het nu Philipp Lorenz Geiger (1785-1836). Doordat hij jong is gestorven, kwam zijn werk te veel in de schaduw van Liebig te staan. Toch is zijn voornaamste werk na zijn dood ook in het Nederlands verschenen onder de titel 'Handboek der artsensijbereidkunde'. Het werd vertaald door P. A. van der Bijll en van een inleiding voorzien door niemand minder dan Gerrit Jan Mulder. Geiger heeft door bovenstaande omstandigheden internationaal niet de naam gekregen die hij verdiende.

D.A. WITTOP KONING

Götz W. **Bibliographie der Schriften von Johann Bartholomäus Trommsdorff**. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1985. (Veröffentlichungen der Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie. Band 54.) 121 blz.; prijs gebrocheerd DM 29.—; ISBN 3-8047-0829-3.

Nadat de schrijver in zijn proefschrift (Würzburg 1977) leven en werken van Trommsdorff uitvoerig behandelde, komt hij nu met een uitvoerige bibliografie. Hierin zijn ook de Nederlandse vertalingen terug te vinden, waaruit blijkt hoe het werk van Trommsdorff ook hier in de belangstelling stond. Als vertalers worden bekende Nederlanders genoemd, zoals de beide hoogleraren Van der Boon Mesch, N.C. Meppen, C.G.C. Reinwardt en B. Tieboel. Het boekje heeft uiteraard slechts bibliografische waarde.

D.A. WITTOP KONING

Hagen Hein W. **Alexander von Humboldt, Leben und Werken**. Ingelheim am Rhein: C.H. Boehringer Sohn, 1985. 334 blz.; prijs gebrocheerd DM 98.—; ISBN onbekend.

Met medewerking van vijf deskundige schrijvers heeft Prof. Hein dit prachtwerk voltooid. Zijn Humboldtverzameling – de grootste particuliere collectie op dit gebied – vormde de basis voor het illustratiemateriaal. Ruim de helft was nooit eerder afgebeeld.

Alexander von Humboldt is van belang voor de farmacie door zijn contacten met apothekers als Götting, Hermbstaedt, Klaproth, Trommsdorff en Wildenow. Dit blijkt uit de bijdrage van Hein 'Der junge Alexander von Humboldt und die wissenschaftliche Pharmazie'. Een tweede farmaceutisch aspect vormt het 'Curare Bericht'. Voorts zijn er hoofdstukken over de betrekking van Von Humboldt met de botanie en de geneeskunde. Helaas zijn in de uitvoerige bibliografie de Nederlandse uitgaven van de werken van Von Humboldt niet opgenomen. Behalve de 'Kosmos' en de 'Natuurbeschouwingen' zijn die zeer zeldzaam.

Degenen die dit boek niet van Boehringer (Ingelheim) kregen, kunnen het bestellen bij Verlag Johannes Weisbecker in Frankfurt, voor de prijs van DM 98.—.

D.A. WITTOP KONING

Kohlhaas-Christ C. **Zur Geschichte des Apothekenwesens in Hamburg von den Anfängen bis zum Erlass der Medizinalordnung von 1818**. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 29.) 279 blz.; prijs gebrocheerd DM 35.—; ISBN onbekend.

Het boek handelt over de overheidsbemoeiingen, de verhouding arts-apotheker, de verzorging der armen sedert 1788, maar vooral over de geschiedenis van iedere apotheek en haar apothekers tot 1818 (136 blz.). De geschiedenis van de raadsapotheek uit 1472 wordt uitvoerig behandeld. Het aantal apotheken blijft aanvankelijk klein. De eerste apotheek dateert van 1265.

Helaas ontbreekt een bespreking van de handel in geneesmiddelen die we toch, zeker in een havenstad als Hamburg, zouden mogen verwachten. Welke rol heeft de Hanze en hebben de Nederlanders hierin gespeeld? Door het ontbreken van deze zaken verliest het boek veel van zijn waarde voor de Nederlandse apotheker. De grote brand in het archief in 1842 heeft veel verloren doen gaan, maar er moet toch wel iets terug te vinden zijn van deze handel, die ik toch minstens evenzeer tot het 'Apothekenwesen' zou willen rekenen.

Van een taxo uit 1587 met 955 simplicia en 453 composita wordt een tabellarisch overzicht, naar rubrieken, gegeven. Hamburg kreeg in 1681 een eigen farmacopee.

De uitvoering is de gebruikelijke voor deze serie groene banden.

D.A. WITTOP KONING

Ingendoh H-H. Zur Geschichte des Apothekenwesens auf dem Gebiet des Herzogtums Berg, von den Anfängen bis zur Einführung der Personalkonzession im Jahre 1894. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie, Band 30.) 685 blz.; prijs gebrocheerd DM 58.—; ISBN onbekend.

Dit lijvige boek gaat over de geschiedenis van de farmacie in het hertogdom Berg, zonder de hoofdstad Düsseldorf, waaraan een afzonderlijk deel in deze serie zal worden gewijd. Hierdoor verliest het boek veel van zijn waarde en wordt het van regionale betekenis.

Evenals in het boek over de geschiedenis van de farmacie in Hamburg, vormt de beschrijving van alle apotheken en apothekers tot 1894 het leeuwendeel (500 blz.). Voorts worden de verordeningen, de opleiding enz. behandeld. De eerste apothekers komen in dit gebied eerst vrij laat voor, doordat Düsseldorf buiten het bestek van het boek valt. In dit hertogdom was de farmacopee van de Pfaltz voorgeschreven, waarvan sedert 1764 drie uitgaven verschenen. In het begin van de 19e eeuw werd de Pruisische farmacopee ingevoerd.

De uitvoering van het boek is wederom gelijk aan de voorgaande in de reeks.

D.A. WITTOP KONING

Schneider W. Wörterbuch der Pharmazie. Band 4. Geschichte der Pharmazie. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1985. 302 blz.; prijs gebrocheerd DM 42.—; ISBN onbekend.

Het is voor het eerst dat van een lexikon een afzonderlijk deel wordt gewijd aan de geschiedenis van de farmacie. Schneider heeft hiervoor gebruik kunnen maken van zijn 'Lexikon zur Arzneimittelgeschichte', wat betreft de plantaardige geneesmiddelen en een aantal oude specialités. Voor de Duitse apothekers putte hij uit de 'Deutsche Apotheker-Biographie' van Hein en Schwarz, voor de hoogleraren uit 'Die Deutschen pharmazeutisch-chemischen Hochschulinstitute' van Schmitz. Alleen de belangrijkste personen zijn hieruit overgenomen.

Nieuw zijn de korte beschrijvingen van de geneesmiddelenindustrieën. Ook komen nu internationale verenigingen op het gebied van de geschiedenis aan de orde, met een korte beschrijving en de voornaamste personen die er een rol in hebben gespeeld. Door deze beide onderwerpen wordt het boek veel internationaler en het kan dan ook warm aanbevolen worden aan een ieder die iets meer wil weten over de geschiedenis van de farmacie. Het boek bevat 3120 trefwoorden en is afzonderlijk verkrijgbaar.

D.A. WITTOP KONING

Krafft M. Die Anthroposophische Heilmittellehre und ihre völkergeschichtliche Beziehung zu Heilmittelkonzepten des 19. Jahrhunderts. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1984. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie, Band 27.) 209 blz.; prijs gebrocheerd DM 42.—; ISBN 3-7692-0814-5.

'Anthroposofie' wil zeggen 'menselijke wijsheid'. Het is echter niet zozeer een produkt van alleen geloof of intuïtie, maar wordt verkregen langs de weg van het experimentele onderzoek. De naam Rudolf Steiner (1861-1925), de geestrijke vader van de antroposofische ideeën, is hiermee onlosbarbaar verbonden. Steiner zag achter de zintuigelijk waarneembare wereld een geestelijke achtergrond die samen een grote eenheid vormt. Het centrum van de antroposofische beweging is het door Steiner ontworpen 'Goetheanum' te Dornach bij Basel. Aan de fenomenologische wereldbeschouwing die Goethe in zijn geschriften ontwikkelde, wordt door de antroposofen grote waarde toegekend. Vooral in Duitsland en Zwitserland zijn geneeswijzen volgens de ideeën van de antroposofie en ook van de homeopathie meer aanvaard dan in ons land. Het leit dat enige jaren geleden in de Bondsrepubliek een officieel 'Homoöpathisch Arzneibuch' het licht zag, is hiervan een bewijs.

De plaats die de antroposofie in de geneeskunde en farmacie inneemt, is uitzonderlijk: enerzijds met groot wantrouwen bejauwd, anderzijds door fanatieke aanhangers gepropageerd als het allenczalmakende. Dit was voor de schrijver aanleiding een proefschrift te bewerken. Hij heeft zich als apotheker, niet-antroposoof, objectief opgesteld en getracht de antroposofische geneesmiddelenleer historisch-wetenschappelijk te benaderen.

De grote vraag is: hoe de werking van dit soort middelen te verklaren? Hiertoe was hij genoodzaakt de hele filosofische achtergrond, waarop de toepassing van dit soort middelen is gebaseerd, te bestuderen, waarbij hij praktijk en theorie met elkaar verbond. Een zeker niet geringe opgave. Alleen reeds het antroposofische ziektebegrip, waarin de kosmos zo'n grote rol speelt, en de esoterische denkwijze vergelen een diepgaande studie, waarvoor de vele geschriften van Steiner die in de literatuurlijst vermeld staan, een onuitputtelijke bron waren.

Deel I van het proefschrift (met de titel 'Anthroposophie und Heilmittel') is hieraan gewijd. In zijn kritische beschouwing die dit deel afsluit, moet de schrijver constateren dat de kracht van de antroposofische geneeswijze, die zich als een wetenschap presenteert, tegelijkertijd haar zwakte is: meditatieve handelingen, esoterische denkwijzen, de erkenning van een astraal lichaam, de metafysische eigenschappen van geneesmiddelen naast hun stoffelijke eigenschappen, vooral hierop is de kritiek van wetenschappers die de antroposofie niet als wetenschap erkennen, gericht.

In het tweede deel (met de titel 'Anthroposophie und Heilmittelkonzepte des 19. Jahrhunderts') worden antroposofie en homeopathie met elkaar vergeleken. Bovendien is de betrekking van de antroposofie tot de 19e-eeuwse natuurfilosofie van de wijsgeer Friedrich W.J. Schelling (1775-1854) uitgebreid bestudeerd. Een zeer moeilijke materie. Zelfs maakt de schrijver een uitstapje naar Thomas Kuhn, wiens theorie over de ontwikkeling der natuurwetenschappen (van 1962) laat zien hoe de ontwikkeling van een vak niet geleidelijk, maar met schokken verloopt, met discussies en strijd tussen verschillende partijen, waaruit dan de zogenoemde 'paradigmatische' periode tevoorschijn komt, waarin een bepaalde opvatting en school domineert. Wellicht is zo'n periode in aantocht of al (latent) aanwezig, gezien het onbehagen dat zich soms ten opzichte van de medisch-farmacoeutische wereld aftekent. Er is ontevredenheid over een té specialistische en té experimentele aanpak en denkwijze over ziekte en gezondheid. Zo kunnen de antroposofische

ideeën een kans krijgen, vooral door de holistische benadering van de mens, waarop deze geneesmethoden zijn gebaseerd.

Het nieuwe mensbeeld zoals Steiner dit heeft gevonden (de driezijdigheid) met de op geesteswetenschappen gebaseerde medische wetenschap die de processen in de natuur en in de mens bestudeert en de oeververhouding opzoekt, is een geacht wereld waarvan het waard is kennis te nemen. Veel hierover zal men in dit proefschrift kunnen lezen. Daarnaast is het zinvol de reis naar Dornach te ondernemen om de sfeer van het Goetheanum, de werkwijze van het Weleda-concern en de behandeling van ernstige ziekten te leren kennen en de resultaten die daar worden bereikt. Ondergetekende had enige jaren geleden de mogelijkheid dit te doen. Men heeft dan een zeer rijke, waardevolle ervaring opgedaan.

H.A. BOSMAN-JELGERSMA

Kerckhoff AHM, Luyendijk-Elshout AM, Poulissen MJD. red. De Novis Inventis. Essays in the history of medicine in honour of Daniel de Moulin on the occasion of his 65th birthday. Amsterdam - Maarssen: APA-Holland University Press, 1984. 530 blz.; prijs gebonden f 100.—. ISBN 90-302-1288-8.

Dit boek is een gedenk bundel ter gelegenheid van de vijftienvestigste verjaardag van Prof. Dr. Daniel de Moulin. Deze is hoofd van het Instituut voor de Geschiedenis der Geneeskunde van de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Daan de Moulin, die zich had gespecialiseerd als chirurg, promoveerde in 1964 'cum laude' op een dissertatie getiteld: 'De Heelkunde in de vroege Middeleeuwen'. Hieruit blijkt zijn grote interesse voor de geschiedenis van zijn vak. Na zijn promotie benoemde men hem als lector in de chirurgie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Aan deze zelfde universiteit kon hij zijn belangstelling voor de medische geschiedenis door middel van een lectoraat in dit vak vanaf 1971 verder uitdragen. Zijn colleges, waarin hij vooral ook de sociale en culturele aspecten van de medische wetenschap benadrukte, trokken veel belangstelling. Ook internationaal werd hij in medisch-historische kringen een bekende figuur. In 1979 verliet De Moulin het ziekenhuis te Bostel, waaraan hij gedurende 21 jaar als chirurg verbonden was geweest, om zich geheel aan de geschiedenis van de geneeskunde te wijden. Hem werd hiertoe de mogelijkheid geboden door een hoogleraarsfunctie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

In het aan hem opgedragen Liber amicorum, getiteld 'De Novis Inventis', vindt men 39 verhandelingen. Hoewel men er verschillende specialistische medisch-historische bijdragen in zal aantreffen (zoals Van Dongen over de geschiedenis van het veneuze 'by-pass'-transplantaat), is er ook voor de farmaceutisch-historicus genoeg interessants te lezen. Om enkele bijdragen te noemen: Dulieu over de pest te Montpellier; Janssens over de kwakzalver in de 18e-eeuwse kunst; Kroft over Antoniussuur en ergotisme; Sypkens Smit over Nederlanders als pioniers in de penicilline-ontdekking; Wittop Koning over Wondermiddelen.

De uitvoering van deze volumineuze bundel is uitstekend. De gekozen letter is uitermate duidelijk en het papier van prima kwaliteit. Dat mag ook wel, voor een prijs van f 100.—.

H.A. BOSMAN-JELGERSMA

Zimmerman H. Simon Rudolf Brandes (1795-1842). Ein bedeutender Apotheker des 19. Jahrhunderts. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 26.) 278 blz.; prijs gebrocheerd DM 48.—; ISBN onbekend.

Dit boek handelt over drie aspecten van het werk van Brandes, te weten zijn organisatorische en wetenschappelijke activiteiten en zijn werk als redacteur. In 1820 richtte hij de 'Apothekerverein im nördlichen Deutschland' op, waaruit samen met de 'Süddeutsche Apothekerverein' in 1850 de 'Allgemeine Deutsche Apothekerverein', sedert 1872 'Deutsche Apothekerverein', zou ontstaan.

Prof. Schmitz merkt in zijn voorwoord terecht op dat het verbazingwekkend is dat deze man, die veraf in een onbetekenend plaatsje (Bad Salzungen) leefde, de kracht op wist te brengen die zou leiden tot een in die tijd onbekend verenigen van de apothekers, in het overigens politiek nog niet eens bestaande Duitse rijksgebied. De Vereniging voerde als doelstellingen de vervolmaking van de farmacie, verbetering van de maatschappelijke positie en ondersteuning van behoeftige collega's. Het is geen wonder dat deze Noordduitse apothekersvereniging in 1842 model stond voor onze NMP.

Noodzakelijke component voor een vereniging was een wetenschappelijk tijdschrift. Zo stichtte Brandes het 'Archiv des Apothekervereins im nördlichen Deutschland' (1822), dat overging in het nog bestaand 'Archiv der Pharmazie'. De parallel hiervan in ons land vinden we in de Schei-, Artsenijm- en Natuurkundige bibliotheek (1824) van apotheker Bernardus Meylink te Deventer. Meylink zou honorair lid van de 'Apothekerverein' worden.

Op wetenschappelijk terrein vond Brandes nog tijd mee te doen aan het zoeken naar alkaloiden en er daarvan enkele op zijn naam te brengen.

Voor hen die zich interesseren voor de farmaceutische toestanden in de eerste helft van de 19e eeuw is dit boek stellig aan te bevelen.

D.A. WITTOP KONING

Müller J. Die Konstitutionserforschung der Alkaloide. Die Pyridin-Piperidengruppe. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 33.) 206 blz.; prijs gebrocheerd DM 36.—; ISBN onbekend.

Het boek handelt over het onderzoek naar de isolering, constitutie en synthese van de werkzame bestanddelen van de peper, arecanoot, tabak, ricinus, fenegriekzaad, granaatbast, lobelia en de geviekte scheerling. De keuze is op deze groep gevallen omdat aan de reeds vroeg bekende basisstoffen pyridine en piperine de eerste onderzoeken naar de constitutie (piperine) en de synthese (coniine) werden verricht. Van de alkaloiden uit al deze planten worden achterin het boek monografieën gegeven.

Het is goed in een tijd van spectroscopie en chromatografie een indruk te krijgen van de enorme moeilijkheden waarmee de toenmalige onderzoekers te maken hadden. Onder deze onderzoekers komen de Nederlanders Hoogewerf en Van Dorp (1879) voor, die bewezen dat men uit chinoline pyridine kon bereiden; en J.P. Wibaut (1938) die met twee andere onderzoekers de structuur van dihydronicotyrine, een tussenproduct in de synthese van nicotine, bewees.

Het is te wensen dat ook van andere groepen van alkaloiden dergelijke onderzoeken worden gepubliceerd.

D.A. WITTOP KONING

Haug Th. Friedrich August Flückiger (1828-1894). *Leben und Werk*. Stuttgart: Deutscher Apotheker Verlag, 1985. (Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie. Band 32.) 405 blz.: prijs gebrocheerd DM 49.—; ISBN onbekend.

Flückiger heeft een wereldnaam als farmacognost, in het bijzonder als kinadeskundige. Hij is wel de vader van de kinine genoemd.

Na een uitvoerige biografie geeft de schrijver een chronologisch overzicht van Flückiger's vele publikaties en gaat hij op de inhoud daarvan in. Door deze chronologie is het moeilijk zijn werk op het gebied van de kina te overzien. De internationale samenwerking met Hanbury en De Vrij komt voldoende tot zijn recht, mede doordat de briefwisseling met de eerste bewaard is gebleven. We treffen naast Hasskarl en Junghuhn farmacognosten aan als Miquel en Oudemans.

De kinologie heeft met het internationale botanische congres in april 1877 zijn hoogtepunt gevonden. Er was een eigen afdeling voor de kina en een jury voor de kinabasttentoonstelling.

Bij de 65ste verjaardag van Flückiger werd de Flückigermedaille ingesteld en onder andere verleend aan de naar Detroit vertrokken Nederlander J.B. Nagelvoert. In later jaren werd deze medaille uitgereikt aan nog twee Nederlanders, te weten L. van Itallie (1932) en Robert Hegnauer (1976).

Wanneer we deze gedegen studie over Flückiger zien, voelen we pijnlijk het gemis van een boek over leven en werken van onze Nederlandse kinoloog De Vrij. Een proefschrift met een praktische vergelijking van de onderzoeksmethoden behoort sinds lang tot de vrome wensen. Het hier behandelde boek kan daarbij goede diensten verlenen.

D.A. WITTOP KONING

Prof. Dr. Hans Killian, HUMORISTISCHE HEELMEESTERS. ANEKDOTES OVER BEROEMDE ARTSEN (1985). Uitgeverij Westland, Th. van Cauwenberglei 101, 2120 Schoten. Pocket-formaat; 196 blz. Prijs: 490.- fr.

Noem mij één beroep dat meer vertegenwoordigers met originele denkbeelden telt dan dat van arts. Er bestaat er geen, dacht ik, tenzij dat van apoteker... Veelvuldig en voortdurend contact met mensen, die in nood verkeren, het samen met de patiënt vechten tegen de ziekte, werken het bijzonder karakter van de dokter in de hand. De dagelijkse confrontatie met de dood doet hem verlangen zich aan de tragiek daarvan te onttrekken en zijn heil te zoeken bij ironie, humor en het overdenken van de betrekkelijkheid van dit leven.

Geen wonder dat in de loop van de tijd een verzameling anecdotes, grappige verhalen, petites histoires, spreekwoorden en aforismen is ontstaan, die betrekking hebben op het doen en laten van geneesheren.

De bekende Duitse chirurg en anesthesist dr. Hans Killian heeft eens het lachen tot de beste medicijn verheven en principieel de lach preventief en curatief voorgeschreven als therapie voor talrijke ziekten en kwalen.

In *Humorische heelmeesters* bundelde hij een groot aantal anecdotes over geneesheren in verleden en heden, van Democedes van Croto tot Christiaan Barnard, daarbij een periode overbruggend van vijf eeuwen voor Chr. tot twintig eeuwen na Chr. Tussen die polen worden verhalen verteld over Philippus van Acrananië, Paracelsus, Thomas Südenham, Sir Robert Talbort-Tabor, Max Pettenkofer, Karl Thiersch, Ferdinand Sauerbruch en anderen. Een rhapsodie van menselijke, al te menselijke, bovenmenselijke, ongerijmde en geestige gedragingen van geneesheren.

P.N.

Dr. J. van Laere, KORTRIJKSE ASKLEPIADEN. GESCHIEDENIS VAN DE «GENEESKUNST» IN HET KORTRIJKSE. Uitgeverij: Medihulp, Budastraat 37, 8500 KORTRIJK (gedrukt op de persen van Lannoo, Tielt/Weesp). Formaat: 24 × 16 cm; 252 blz. op dik papier, geïllustreerd. Prijs: niet medegedeeld.

De kortrijkenaar en medicus Dr. José Van Laere (§1913) heeft in dit boek 21 voormalige kortrijkse artsen besproken. Hieronder o.m. Willem Quackelbeen (1527-1561), Jan Palfijn (1650-1730), de kortrijkse hydrotherapeuten (begin 19e eeuw), F.A. Snellaert (1809-1872) enz.

Deze studie getuigt van de algemene cultuur van de auteur. De geschiedenis is hem niet vreemd; zij is hem dierbaar. Zijn portretten vangen aan in de 16e eeuw en eindigen in het eerste kwartaal van de 20e eeuw. Welk een inzicht in de algemene geschiedenis en bovendien in de bijzondere geschiedenis van de geneeskunde onderstelt deze arbeid. «On ne connaît pas complètement une science, tant qu'on n'en sait pas l'histoire» schreef Auguste Comte. Op slag wordt de auteur zelf een figuur die op haar beurt in de geschiedenis zal oprijzen als een merkwaardig geleerde van zijn tijd.

Dr. José Van Laere bewijst de gave te bezitten voor het grote publiek bevattelijke portretten te tekenen van zijn illustere voorgangers te Kortrijk in de genees-, heel- en vroedkunde.

Zijn stijl is helder, lees- en genietbaar door een ruime lezerskring. Sommige wetenschapslieden vermieën zich in hun beroepsjargon en sluiten zich aldus van een grote lezerskring af; de reden is veelal dat zij niet helemaal in staat zijn hun weten te gieten in een eenvoudige, begrijpelijke en toch rake vorm of dat zij hun onderwerp onvoldoende beheersen. In dit euvel vervalt onze auteur niet. De beperking van zijn opzet zet hij in de Inleiding uiteen: hij wil de personen toelichten als Kortrijkenaar, medisch practicus, theoreticus «zij die meerdere malen naar de pen hebben gegrepen» en soms historicus. Spijtig genoeg kan hij soms betrap worden op fouten in zeg- en schrijfwijzen zoals bijv. Belgrade (of- a) i.p.v. Belgrado, en dokter in de geneeskunde i.p.v. doctor in de geneeskunde.

De studie van Dr. José Van Laere voldoet echter in ruime mate aan de eisen van een goede thematische (dus beperkte) biografie: de beschrevene moet een «erflater» zijn; de behandeling van de ter zake doktersfiguur moet aangepast zijn aan het thema; de biograaf slaagt het best wanneer een zekere geestelijke verwantschap tussen de auteur en zijn figuur bestaat; de biograaf moet zoveel mogelijk vrij zijn van subjectieve beoordeling en zich hoeden voor een soort hagiografie.

Tot slot legt de auteur bloemen neer op het graf van een onbekende. Vooreerst op het graf van zovele vooraanstaande artsen «die niet naar de pen hebben gegrepen» maar in feit en daad hun beroep als een roeping hebben beleefd.

Dr. Paul M.M. Nijs

Kurt Allgeier, DE GEHEIME GENEESKUNDE VAN NOSTRADAMUS (1985). Uitgeverij Westland, Th. van Cauwenberglei 101, 2120 Schoten. Pocketformaat; 128 blz. Prijs: 390.- fr.

Michel Nostradamus (1503-1566) baarde als ziener en profeet over de gehele wereld opzien door zijn voorspellingen, die vaak op een verbluffende wijze in vervulling zijn gegaan. Maar ook als arts heeft hij voor zijn tijd veel opzienbarende dingen tot stand gebracht. Dat is in ieder geval de mening van uw recensent.

Als Nostradamus een zieke zag, wist hij meestal intuïtief wat hem mankeerde en hoe hij genezen kon worden. De «geheime recepten» van deze belangrijke ziener en arts behouden hun tijdloze betekenis door zijn grote ervaring als medicus. Nostradamus had het zeldzame vermogen, de natuur productief te maken ten behoeve van de gezondheid van de mensen; hij wist eenvoudigweg meer dan anderen.

De in dit boek verzamelde en voor onze tijd bewerkte recepten van geneesmiddelen vertegenwoordigen een grote waarde, zoals bijv. zijn recept bij pestepidemiën: Talk (speksteen), paarlemoer, korallen, lapis lazuli – van elk ongeveer 15 gram. Een beetje afgeschaafde poeder van ivoor (indien mogelijk half-om-half olifantstand en neushoortand). 2 stukjes gemalen hertegeweï. Aloëhout, kaneelmerg – van elk tien gram. Rozenolie, bernagiesap, viooltjesolie – van elk 3 gram 6 ingelegde noten. Met veel suiker ingelegde citroenschillen – 2 gram. Ingemaakte gember – 20 gram. Myzobalaan confituren (Aziatische steenvrucht), ingemaakte oranjeappels, ingelegde latuw (sla), ingelegde pompoen – elk 30 gram, goud afgevijld van de

fijnste munt, ongeveer 1 mespunt. Amber – 2 gram. Sennabladeren, muskus – elk 6 gram. Fijne zijde – ongeveer 150 gram.

Als men ivoorpoeder en dergelijke meer door «moderne» ingrediënten vervangt, zoals been-dermeel enz., wordt de formulering al heel wat schappelijker.

Kurt Allgeier, de auteur van *De geheime geneeskunde van Nostradamus*, heeft tal van nog onbekende geschriften van Nostradamus ontdekt en brengt ze in dit boek aan het licht. Het accent ligt op de vele teksten van Nostradamus als arts en genezer, teksten die boeiend zijn om te lezen, maar ook voortdurend aan het denken zetten over onze geneeskunde. Zijn recepten blijken – in deze tijd beproefd – nog van interessante betekenis. Het boek geeft tevens informatie over tal van voorvallen uit het leven van deze ziener, dichter, astroloog en arts.

P.N.

REGISTER BULLETIN Nr. 61-70

AUTEURS

Aernouts R. , 69
Ahlrichs E.L. , 63,63,64
Backer Chr.De , 61,61,62,64,66,68
Bierman A.I. , 70
Bosman-Jelgersma H.A. , 63,64,64,66,66,70
Causmaecker L.De , 68
Elst H.van , 61
Gelder J.B.van , 63
Go L.S. , 61,68
Grendel E. , 63,64
Guislain A. , 62,64
Haneveld G.T. , 67
Houtzager H.L. , 66
Jaspers P.A. , 64
Julien P. , 63
Leupe H. , 70
Lieburg M.J.van , 63,66
Ligterinck J.H. , 63,64,65,65
Mattelaer B. , 69,70
Meere J. , 61
Meulemans A. , 64
Os F.H.L.van , 65
Peeters F.A.H. , 66
Rest E.G.van de , 68
Snelders H.A.M. , 63,65
Steineck R. , 62
Vandewiele L.J. , 61,61,61,61,61,61,62,63,64,65,66,67,69,69,70
Wittop Koning D.A. , 62,64,67,69,70,70,70
Zalai K. , 62

BIJEEENKOMSTEN, MEDEDELINGEN, VERSLAGEN /
REUNIONS, COMMUNICATIONS, RAPPORTS

66,67,68,70

BOEKBESPREKINGEN / BIBLIOGRAPHIE

61,62,64,65,66,67,68,69

PERSONALIA

61,63,64,65

TREFWOORDEN / SUJETS TRAITES

Alphen aan de rijn. Bode..Graven ,64

Alternatieve geneeswijzen vroeger en nu ,61

Amsterdam.Stadsapotheek,inventaris ,70

Apotheek van het St.-Pietersgasthuis,prijscourant ,70

Amsterdamse Apotheek.Titelprent ,67

Amsterdamse farmacopee.Bibliografie ,62

Antwerpen. De kraaminrichting in het St.-Elisabethgasthuis ,69

Antwerpse taxe van medikamenten te Hulst , 70

Apicius. Medische aspekten van de gastronomie van - , 70

Apotekers van de Armenkamer te Gent-St.-Jacobs , 68

Apotekersberoep in Vlaanderen ,66

Apothekersexamen te Utrecht ,64

Apothekarissen van de St.-Baafs- en de St.-Pietersabdij te Gent ,64

Avicena ,62

Balseming van Willem van Oranje ,66

Baudeloo te Gent.Apotekers van - ,61

Berzelius ,61

Bibliografie ,63

Bode graven in Alphen ,64

Botanisten. Nederlandstalige - ,61

Bruxelles. Enseignement de Pharmacie ,64

Burg, E.A. van der , 70

Chemiatrie. Van - tot iatrochemie ,61

Chirurgijn uit Roeselare ,67

Claasen, W.N. ,65

Clusius ,64,65

Clutius ,64,64

Dendermonds Karmilietenbier. Een recept van - ,61
 Detollenaere,Aimé ,69
 Digitalis. Tweehonderd jaar - , 70
 Dordrecht. Stadsapothek van het Gemeenteziekenhuis ,68
 Drogenkunde ,62

Eaux de Spa ,62
 Enseignement de Pharmacie à Bruxelles ,64

Farmacopee. Amsterdamse - ,62
 Franeker.Bezoek aan - ,63

Gastronomie.Geneeskundige aspecten van de - bij Apicius ,70
 Gent. Apotekers te Gent ,62
 Apoteken van de Armenkamer van St.-Jacobs ,68
 Apotekersberoep ,66
 Geschiedenis van de Farmacie ,66
 Gezegende distel ,63
 Gillis, Broeder Petrus - ,69

Haringe.Aimé Detollenaere te - ,69
 Hamel, Pieter van ,66
 Helmont. J.B.van , 61
 Hofapoteker ,63
 Hulst. Antwerpse taxe van medikamenten te - ,70

Impe Jozef ,69
 Insuline ,68

Karmilietenbier, 61
 Kortrijks Apoteker en Volksdichter ,69
 Kraaminrichting in het Sint-Elisabethgasthuis te Antwerpen ,69

Landsapotheker ,70
 Lapidarium van Jacob van Maerlant ,64
 Lavoisier ,61,63
 Leuvense apotekers ,64
 Longhi Pietro , 64

Maerlant.Lapidarium van Jacob van - ,64
 Maria Magdalena , 65
 Materia chirurgica ,63
 Medicina pharmaceutica ,69

Meester-apotheker. Van leerjongen tot - ,63
Militair Pharmaceutische Dienst ,65
Minckelers J.B. , 63
Mons. J.B. van - ,61

Numismatiek.Farmaceutische - ,64

Paracelsus.Van - tot Van Helmont ,61
Pharmacopaea hodierna ,66
Phyto- en aromatische preparaten ,61
Pijl- of sluitgewichten ,68
Pirovano Petrus , 64
Prijsvraag uit 1771 ,64

Receptenbriefjes uit 1390 ,69
Rekeningboek van Petrus Pirovano ,64
Regimen sanitatis ,67
Roeselare.Chirurgijn uit - ,67
Rotterdam. Ziekenhuisapothek ,66

Schockeel Theodore ,69
Scythische Lam ,67
Sertürner ,65,66
Sluitgewichten ,68
Spa. Eaux de - ,62
Stadsapothek van het Gemeenteziekenhuis (Dordrecht) ,68
St.-Elisabethgasthuis te Antwerpen ,69
St.-Gallen. De Kruidtuin van - ,65
St.-Jacobsparochie.Apotekers van de Armenkamer ,68
St.-Pietersabdij te Gent ,62,64
Sint-Truiden , 63

Taxe van medikamenten van 1668 te Hulst ,70

Ungarische Codex ,62
Utrecht. Apothekersexamen in - ,64

Vijzel met chinese inscripties ,61
Vroedvrouwen in het St.-Elisabethgasthuis te Antwerpen ,69
Vrouwelijke apotekers ,66

Waregem.Theodore Schockeel ,69
Westvlaamse apotekers ten platten lande ,69
Willem van Oranje. Balseming ,67
Wondermiddelen ,67

Zelfmedicatie ,63
Ziekenhuisapotheek in Nederland 19e eeuw ,66

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur :

Voorzitter - *Président* : E.L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, Utrecht
O/Voorzitter - *Vice-Président* : E.G. Segers, av. W. Churchill 124, 1180 Bruxelles
Sekretaris-Secrétaire : B. Mattelaer, Voorstraat 40, 8500 Kortrijk.
Penningmeester-bibliothecaris, *Trésorier-bibliothécaire* : Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma, Mathenesselaan 1, 2343 HA Oegstgeest.
Leden - Membres : Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, Amsterdam
Dr. A. Guislain, 110 rue Royale, 6030 Marchienne
J.B. Van Gelder, Spronklaan 54, Goringhem

Ereleden - Membres d'Honneur :

Prof. Dr. A. E. Vitolo, Pisa (1955) — Dr. L. Vandewiele, Destelbergen (1960) —
Lic. P. Julien, Paris (1970) — Prof. Dr. G. Folch Jou, Madrid (1971) — Prof. Dr. K.
Ganzinger, Wien (1975) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Gent (1975) — Prof. Dr. G.
Sonnedecker, Madison (1975) — Prof. Dr. H. Tartalja, Zagreb (1975) — Dr. D.
Wittop-Koning, Amsterdam (1975) — Prof. Dr. W. Schneider, Braunschweig (1981).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) — Bureau Hufen (Bosch en Duin) —
V.S.M. Geneesmiddelen (Alkmaar) — Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild
(Gent) — Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) — Apothekersvereniging
Leuven e.o. (Leuven) — Maatschappij Centrafarmacie (Etten-Leur) — Apr. Jean
Copin (Brussel) — Mevr. M. Delbeke-Vanderschelden (Ieper) — Departement
GOUDA der KNMP (Boskoop) — Departement DEN HAAG der KNMP (Delft) —
Departement GRONINGEN der KNMP (Groningen) — Departement NOORD-BRA-
BANT der KNMP (Eindhoven) — Departement ROTTERDAM der KNMP (Rotter-
dam) — Departement FRIESLAND der KNMP (Drachten) — Departement UTRECHT
der KNMP (Utrecht) — Departement ZEELAND der KNMP (Middelburg) — Gist-
Brocades Farmaca (Rijswijk) — Prof. Dr. Apr. A. Heyndrickx, Lab. v. Toxicologie
(Gent) — Kon. Mij ter Bev. Pharmacie (Den Haag) — LUNDIA apotheekinrichting
(Varsseveld) — Inst. v. Geschiedenis Natuurwetenschappen (Utrecht) — Drs. apo-
theker J.A. Schravessande (Rotterdam) — Stichting Ver. Ned. Apotheken (Den
Haag) — Fa. van Weerdenburg (Almere) — Mevr. J. de Ridder-van As (Eindhoven).